

Διάλογοι για την Ψυχανάλυση

Έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας
Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας

Περίοδος Α' τεύχος 10. Απρίλιος 2019

Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ ΣΗΜΕΡΑ

Σημείωμα της σύνταξης. • Εισαγωγικές παρατηρήσεις. **Δημήτρης Ρήγας** • XVI Συμπόσιο “Γυναικεία σεξουαλικότητα: Είναι ακόμη μια σκοτεινή ήπειρος;”. **Μαρίνα Δεδούλη - Αρετή Σπυροπούλου** • Ο δάσκαλός μας ο Σακέλι. **Δημήτρης Ρήγας** • Μετά λόγου γνώσεως. **Τέση Λαζαράτου** • Αποχαιρετώντας τη Βιολέττα Κωνσταντινίδου. **Λέλα Κοράλη** • Ομάδα μελέτης D. W. Winnicott • Συμβουλευτικός Σταθμός και Τηλεφωνική Γραμμή για το AIDS (Σ.Σ/Τ.Γ). **Νατάσσα Παναγιωτοπούλου** • Ψυχανάλυση, ενόρμηση του θανάτου και HIV. **Γεωργία Χαλικιά** • XX International Psychoanalytic Forum της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ψυχαναλυτικών Εταιρειών – IFPS • Ντροπή: Ψυχαναλυτική προσέγγιση και κλινική πρακτική. **Γρηγόρης Μανιαδάκης** • Παρουσίαση βιβλίων: Τι ήνε οι άνθρωποι στο δρόμο και τι ακούει ο ψυχαναλυτής. **Γεωργία Χαλικιά** • Νοσταλγία μέσα από το όνειρο και η ονειροπόληση του θεραπευτή. **Βιολέττα Κωνσταντινίδου** • Παρίες ανάμεσα στους παρίες, τοξικομανείς & ψυχοπαθολογία. **Νατάσσα Παναγιωτοπούλου**.

Σημείωμα της Σύνταξης

Η γυναικεία σεξουαλικότητα σήμερα, αποτελεί το θέμα του XVIου Συμποσίου της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας, που έχει τον εύγλωττο τίτλο: Γυναικεία Σεξουαλικότητα: είναι ακόμα μια σκοτεινή ήπειρος; Το σήμερα, σε αντιπαροβολή με το παρελθόν. Από την εποχή των πρώτων ψυχαναλυτικών διατυπώσεων σχετικά με τη γυναικεία σεξουαλικότητα, έχει κυλήσει πολύ νερό στο αυλάκι και η ψυχαναλυτική σκέψη έχει προτείνει πολλές νέες χαρτογραφήσεις της ηπείρου αυτής. Στον σχετικό διάλογο, στο πλαίσιο του Συμποσίου, θα συμβάλουν και δυο διακεκριμένες για τις δικές τους καινοτόμες αναγνώσεις σημαντικών πλευρών της γυναικείας σεξουαλικότητας ψυχαναλύτριες, η Catherine Chabert και η Juliet Mitchell. Στο ανά χείρας τεύχος υπάρχει μια σύντομη εισαγωγή στην προβληματική του Συμποσίου (από το Δημήτρη Ρήγα), καθώς και μια περιδιάβαση στο πρόγραμμα του (από την Αρετή Σπυροπούλου και τη Μαρίνα Δεδούλη).

Το XVI ο Συμπόσιο της ΕΕΨΨ έχει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: είναι αφιερωμένο στη μνήμη του Παναγιώτη Σακελληρόπουλου, που έφυγε από τη ζωή το Νοέμβριο, συνιδρυτή -μαζί με την Α. Αλεξανδρή, τον Μ.Γιωσαφάτ, τον Α. Γιαννακούλη και τον Γ. Τσιάντη- της ΕΕΨΨ και ενός από τους λίγους εκείνους ψυχαναλυτές που άγγιξαν τον ρου της ιστορίας των ψυχαναλυτικών πραγμάτων, αλλά και το τοπίο της ψυχιατρικής περίθαλψης στην Ελλάδα. Σε επόμενο τεύχος θα γίνει εκτενής αναφορά στη διαδρομή και το έργο του. Στο τεύχος αυτό των Διαλόγων ο αναγνώστης θα βρει δυο κείμενα αποχαιρετισμού για τον Παναγιώτη Σακελληρόπουλο, από τον Δημήτρη Ρήγα και την Τέση Λαζαράτου. Θα βρεί επίσης ένα ακόμα κείμενο αποχαιρετισμού για τη Βιολέττα Κωνσταντινίδου, μέλος της ΕΕΨΨ, μέλος της Συντακτικής Επιτροπής των Διαλόγων, ακριβή συνάδελφο και φίλη που χάσαμε αιφνίδια (από τη Λέλα Κοράλη).

Επανερχόμενοι στο ζήτημα της σεξουαλικότητας, δεν μπορούμε να μη σημειώσουμε τη σημασία της διαπλοκής των εννοήσεων, ζωής και θανάτου, και τον τρόπο με τον οποίο η τελευταία μπορεί να βάλει τη διαλυτική για τους δεσμούς, διαπροσωπικούς και κοινωνικούς, σφραγίδα της. Στη σχετική με την παρουσία της ψυχανάλυσης στους ελληνικούς κλινικούς θεσμούς στήλη, στο ανά χείρας τεύχος εκτίθενται (από τη Νατάσσα Παναγιωτοπούλου) στοιχεία για την ιστορία, τις κλινικές δραστηριότητες και τη θεραπευτική νοοτροπία ενός θεσμού που λειτουργεί εδώ και χρόνια στην Αθήνα και αφορά το AIDS, μια νόσο που συνδέθηκε και με σεξουαλικές συμπεριφορές, και μέσω της ίδιας της δύναμει θανατηφόρας βαρύτητάς της, είτε μέσω συλλογικών δαιμονοποιήσεων, έπληξε καίρια τη συνοχή των κοινωνικών δεσμών. Το κείμενο αυτό συμπληρώνεται από μια ψυχαναλυτική διερεύνηση σχετικά με την ενόρμηση του θανάτου και τον HIV (από τη Γεωργία Χαλκιά).

Στο τεύχος αυτό υπάρχει ακόμα ένα κείμενο-αναφορά στην τετράχρονη, ποληλαπλά επιτυχημένη πορεία του εσωτερικού σεμιναρίου της ΕΕΨΨ για το έργο του Winnicott (από την ομάδα Winnicott), μια σύντομη αναφορά στο XX INTERNATIONAL FORUM της IFPS που πραγματοποιήθηκε στη Φλωρεντία τον Οκτώβριο του 2018, καθώς και ένα σημείωμα σχετικά με το Σεμινάριο «Ντροπή: Ψυχαναλυτική προσέγγιση και κλινική πρακτική» που διοργάνωσε φέτος η ΕΕΨΨ (από τον Γρηγόρη Μανιαδάκη).

Τέλος υπάρχουν οι παρουσιάσεις των βιβλίων: Τι λένε οι άνθρωποι στο δρόμο και τι ακούει ο ψυχαναλυτής του Σωτήρη Μανωλόπουλου (από τη Γεωργία Χαλκιά), Νοσταλγία μέσα στο όνειρο και η ονειροπόληση του Θεραπευτή της Ευτυχίας Καλλιτεράκη (από τη Βιολέττα Κωνσταντινίδου - αποτελεί την τελευταία της συνεισφορά στους Διαλόγους) και Παρίες ανάμεσα στους παρίες. Τοξικομανείς και Ψυχοπαθολογία της Κατερίνας Μάτσα (από τη Νατάσσα Παναγιωτοπούλου).

Επιστημονική περιοδική Έκδοση
Ιδιοκτησία:
Ελληνική Εταιρεία Ψυχανάλυσης
& Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας
Μιχαηλακοπούλου 41-43,
115 28 Αθήνα
Τηλ./fax: 210 7712901
www.psychoanalysis-
psychotherapy.gr
e-mail: hspp@otenet.gr

Υπεύθυνος από το ΔΣ:
Γρ. Μανιαδάκης
Συντακτική Επιτροπή
Υπεύθυνος Σύνταξης:
Γρ. Μανιαδάκης
Μέλη:
Β. Κωνσταντινίδου †
Ν. Παναγιωτοπούλου
Α. Σπυροπούλου
Γ. Χαλκιά

ΔΣ ΕΕΨΨ

Πρόεδρος: Δ. Ρήγας
Αντιπρόεδρος: Χ. Καραμανωλιάκη
Γραμματέας: Γρ. Μανιαδάκης
Ταμίας: Γ. Χατζησταυράκης
Μέλος: Ε. Σουμάκη

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση
Γ. Κωστόπουλος Γραφικές Τέχνες
www.kostopoulosprinting.gr

XVI ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΤΗΣ Ε.Ε.Ψ.Ψ.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ: ΕΙΝΑΙ ΑΚΟΜΑ ΜΙΑ ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΗΠΕΙΡΟΣ;

12-13-14 Απριλίου 2019

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η σχέση του Freud με την θηλυκότητα είναι αμφίσημη. Ενώ η άποψη του για μια πρωτογενή αμφισεξουαλικότητα, υπονοεί ότι δεν υπάρχει προδιαγραφή για το αρσενικό ή το θηλυκό υποκείμενο, τελικά όμως, επικεντρωμένος στο πέος ως σημαίνον και για τα δυο φύλλα οδηγείται σ' έναν αρνητικό ορισμό της θηλυκότητας, που είναι δευτερογενής, και στηρίζεται στο φθόνο του πέους και το σύμπλεγμα του ευνουχισμού.

Σήμερα βέβαια, αν συνεκτιμούσαμε το συνολικό του έργο, θα λέγαμε ότι η σχέση του με την βιολογία δεν είναι τόσο μονοσήμαντη και απόλυτη καθώς αυτό που τον ενδιαφέρει είναι οι ψυχικές συνέπειες της ανατομίας, δηλαδή οι νοηματοδοτήσεις των διαφορών αυτών, και όχι η ανατομία καθαυτή.

Άλλοι σημαντικοί ψυχαναλυτές (Abraham, Horney, Klein) αμφισβητούν την πρωτογενή αυτή αρρενωπότητα. Θεωρούν ότι το μικρό κορίτσι διαθέτει ασυνείδητη (έστω) επίγνωση του κόλπου της και ότι η θηλυκότητα προέρχεται από πρώιμα σωματικά (θηλυκά) βιώματα, τα οποία αποκτούν ψυχική αναπαράσταση. Τις απόψεις αυτές υποστηρίζει ο όρος «πρωτογενής θηλυκότητα» (Klein).

Η φεμινιστική σχέση με την ψυχανάλυση, αρχικά συγκρουσιακή, οδηγήθηκε σε γόνιμη αλληλεπίδραση μαζί της, μέσω ψυχαναλυτριών που μελετούν το φύλο τόσο από τη σκοπιά των αντικειμενοτρόπων σχέσεων (Juliet Mitchell, Nancy Chodorow) όσο και από τη Λακανική οπτική (Lucy Irigaray, Hélène Cixous, Julia Kristeva) με αποτέλεσμα τη διακρίση μεταξύ βιολογικού (sex) και κοινωνικού (gender) φύλου, που θεωρείται κατασκευή, καθώς κοινωνικές και πολιτισμικές επιταγές, σχετικά με τους ρόλους ανδρών και γυναικών, εγγράφονται στον ψυχισμό ως αντίλογος έναντι της θεμελίωσης της έμφυλης διαφοράς στη φύση.

Όμως από το 1990 κι έπειτα η ίδια η έννοια της κοινωνικοποίησης ενός υποτιθέμενου προϋπάρχοντος βιολογικού φύλου αμφισβητείται. Οι αυτονόητες κατηγορίες άνδρας / γυναίκα θα αποδομηθούν και θα θεωρηθούν κοινωνικές και πολιτισμικές κατασκευές (Judith Butler). Δεν υπάρχει βιολογικό φύλο, ως ουσία που προϋπάρχει του πολιτισμού.

Αυτή η προσέγγιση, που τείνει να αγνοεί ότι το σωματικό βίωμα συγκαθορίζει τη νοηματοδότηση του εαυτού, γεννά πολλή ερωτηματικά. Μπορεί, πλέον, η ανατομία να μην είναι μούρα αηλιά δεν μπορούμε να αγνοούμε ότι η βιολογική πραγματικότητα βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με την ψυχική την οποία συγκαθορίζει. Αυτό θα ισοδυναμούσε με απώλεια της πραγματικότητας.

Δημήτρης Ρήγας
Ψυχίατρος-Ψυχαναλυτής
Πρόεδρος της ΕΕΨΨ

ΧΧΙ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΤΗΣ Ε.Ε.Ψ.Ψ.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ: ΕΙΝΑΙ ΑΚΟΜΑ ΜΙΑ ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΗΠΕΙΡΟΣ;

12-13-14 Απριλίου 2019

ΜΙΑ ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΗ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Η Ελληνική Εταιρεία Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας διοργανώνει τον Απρίλιο του 2019, το δέκατο έκτο συμπόσιο της, με θέμα: «**Γυναικεία Σεξουαλικότητα: είναι ακόμα μια σκοτεινή ήπειρος;**». Το Συμπόσιο τελεί υπό την αιγίδα της International Federation of Psychoanalytic Societies, της Ελληνικής Ψυχιατρικής Εταιρείας και **θα πραγματοποιηθεί** από 12 έως 14/4/2019, στο ξενοδοχείο Divani Palace Acropolis, στην Αθήνα. Το Συμπόσιο οργανώνεται με την επιστημονική συνεργασία της Βορειοελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας και της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου.

Το Συμπόσιο αφιερώνεται στη μνήμη του πρόσφατα εκλιπόντος ψυχαναλυτή, πρωτοπόρου της κοινωνικής ψυχιατρικής, δασκάλου και ιδρυτικού στελλέχους της Εταιρείας, Παναγιώτη Σακελληρόπουλου. Στην διάρκεια των εργασιών του θα υπάρξει, υπό την προεδρία του Μ. Γωσαφάτ, ειδική συνεδρία αφιερωμένη στη μνήμη του, στην οποία θα μιλήσουν για τη ζωή και το έργο του, οι Δ. Αναστασόπουλος, Τ. Λαζαράτου, Τζ. Σουμάκη και Κ. Ταλιφάνιδης.

Στόχος της διοργάνωσης είναι να αποτελέσει το Συμπόσιο αυτό έναν χώρο ανταλλαγής σκέψεων και προβληματισμού αναφορικά με τη γυναικεία ταυτότητα, τη γυναικεία σεξουαλικότητα και τη θηλυκότητα γενικότερα. Στο Συμπόσιο έχουν προσκληθεί και θα παραστούν με ομιλίες και ομαδικές εποπτείες δύο διακεκριμένες ψυχαναλύτριες, η Catherine Chabert και η Juliet Mitchell. Το θέμα της ομιλίας της Catherine Chabert θα είναι 'From hysteria to melancholia: the many figures of the feminine' (Από την υστερία στη μελαγχολία: οι πολλές μορφές του θηλυκού). Την ομιλία της Catherine Chabert θα σχολιάσουν οι Γρ. Μανιαδάκης και Γ. Στεφανάτος. Η ομιλία

της Juliet Mitchell στο πλαίσιο του Συμποσίου θα έχει τίτλο 'Siblings and the oppression of women. Work in progress' (Τα αδέρφια και η καταπίεση των γυναικών. Μια εργασία σε εξέλιξη). Την ομιλία θα σχολιάσει ο Γρ. Βασιλαματζής.

Στο Συμπόσιο θα συμμετάσχουν με ομιλίες ο Δ. Ρήγας, ο οποίος θα μας εισαγάγει στη βασική θεματική του Συμποσίου 'Γυναικεία σεξουαλικότητα. Είναι ακόμη μια σκοτεινή ήπειρος;' και ο Γρ. Βασιλαματζής, ο οποίος θα μας ξεναγήσει 'Από το "θηλυκότητα" (1933) του Φρόιντ στη "θηλυκότητα" των αναλυτών'. Ο Ν. Χαμπέρης θα μιλήσει 'Με αφορμή τη Dora' και ο Β. Φαλάρας θα επικεντρωθεί στο θέμα 'Η γυναικεία σεξουαλικότητα στην αναλυτική συνεδρία'. Η Ε. Βλάχακη θα αναπτύξει το θέμα 'Και ο θεός έπλασε τη γυναίκα' και η Χ. Καραμανωλάκη θα μιλήσει με θέμα 'Η προσκόλληση στο πρωταρχικό αντικείμενο αγάπης στις αναλύσεις γυναικών από γυναίκες: μια προσέγγιση από την πλευρά της αντιμεταβίβασης'. Ο Δ. Κυριαζής θα εκθέσει 'Σκέψεις για την ερωτική επιθυμία και τον φόβο της γυναίκας σε ψυχανάλυση' και η Ε. Καλλιτεράκη θα προσεγγίσει το θέμα 'Η προοιδιοπειδική καθήλωση και η δυσκολία που δημιουργεί στη σεξουαλική ταυτότητα μιας γυναίκας».

Στο πλαίσιο του Συμποσίου έχουν προγραμματισθεί μια σειρά από Στρογγυλά Τραπέζια με ενδιαφέροντα θέματα, όπως: «Εφηβικές αναζητήσεις προς τη γυναικεία σεξουαλικότητα», «Ψυχανάλυση και/ή Φεμινισμός», «Γυναικεία σεξουαλικότητα και ψυχική δομή», «Η θηλυκότητα: θεωρητικοί και κλινικοί προβληματισμοί», «Συγκρίσεις και αποκρίσεις από το μητρικό σώμα: προσεγγίζοντάς τες μέσω της μεταβίβασης και της αντιμεταβίβασης» 'Οι πολλοί μορφές της θηλυκότητας: ψυχικές συγκρούσεις και διαμόρφωση εικόνας σώματος'.

Η Βορειοελληνική Ψυχαναλυτική Εταιρεία οργανώνει τραπέζι με τίτλο «Ιχνηλιατώντας πλευρές της γυναικείας σεξουαλικότητας» και η Διαγνωστική και Θεραπευτική Μονάδα για το Παιδί «Σπύρος Δοξιάδης» τραπέζι με θέμα «Πιλέοντας σε ταραχώδη νερα: η συνάντηση του θεραπευτή με την αναδυόμενη σεξουαλικότητα στην εφηβεία». Τέλος στο τραπέζι με τίτλο «Σεξουαλικότητα και Φύλο: Είναι μια κατασκευή;» θα αναπτυχθεί ένας γόνιμος διάλογος ανάμεσα στις προσκεκλημένες από το χώρο των κοινωνικών επιστημών Έ. Αβδελλά, Β. Καντσά, και τον Δ. Ρήγα, πρόεδρο της ΕΕΨΨ.

Προβλέπονται επίσης: Δυο κλινικά σεμινάρια (με εποπτείες από την Catherine Chabert και την Juliet Mitchell), καθώς και μια σειρά από Κλινικά Εργαστήρια και Ομάδες Εργασίας με πλούσια θεματολογία, όπως: 'Αναλυτική θεραπεία ομόφυλων ζευγαριών', 'Βίαιη αφύπνιση της σεξουαλικότητας και γυναικεία ταυτότητα', 'Πρωταρχική σκηνή και γυναικεία σεξουαλικότητα: κλινικοί προβληματισμοί' (από το Τμήμα Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας της Α' Ψυχιατρικής Κλινικής του ΕΚΠΑ στο Αιγινήτειο Νοσοκομείο) και 'Γυναίκες-μητέρες χωρίς παιδιά σε ψυχοδυναμική ψυχοθεραπεία: θεωρητικά και κλινικά ερωτήματα'(από το Πρόγραμμα ευαισθητοποίησης στην Ψυχοδυναμική Ψυχοθεραπεία, Ψ.Ν.Α-Δαφνί).

Στο πλαίσιο των συζητήσεων με αφορμή ένα βιβλίο, θα παρουσιαστεί το βιβλίο του Wilfred Bion «Attention and Interpretation» (Προσοχή και Ερμηνεία), για το οποίο θα μιλήσουν οι Γ. Βασιλαματζής, Θ. Κατριός και Δ. Κυριαζής. Θα υπάρξει, επίσης, video-διάλεξη από τον Rudi Vermote, ψυχαναλυτή και έγκυρο μελετητή του συγγραφέα, με τίτλο 'Το χάσμα στο έργο του Bion, όπως αυτό εκφράζεται στο βιβλίο του «Προσοχή και Ερμηνεία» και κλινικές επιπτώσεις'.

Catherine Chabert

Η Catherine Chabert είναι Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, μέλος της Association Psychanalytique de France (APF) από τη δεκαετία του 1980 και Professeur émérite à l' Université Paris – Descartes.

Αναπτύσσει σημαντική επιστημονική δραστηριότητα, με την οργάνωση ή τη συμμετοχή της σε ψυχαναλυτικά συμπόσια, συνέδρια και ημερίδες. Συμμετέχει, επίσης, στην έκδοση αξιόλογων επιστημονικών περιοδικών (Libres Cahiers pour la psychanalyse, Adolescence κ. ά) και αρθρογραφεί ανελλιπώς. Είναι συγγραφέας πολλών ψυχαναλυτικών βιβλίων, όπως το *Feminine Melancolique*, το *La Jeune Fille et le Psychanalyste*, το *Psychanalyse et Methodes Projectives* κ.α. καθώς και συγγραφέας ενός κεφαλαίου στο *Psychic Bisexuality: A British-France Dialogue*.

Η Catherine Chabert έχει συνεισφέρει πολλά στη μελέτη του θέματος της θηλυκότητας και συχνά θέτει τη σεξουαλικότητα στο επίκεντρο του ψυχαναλυτικού της προβληματισμού για την κατανόηση του ψυχιισμού. Όπως σημειώνει ο πρόεδρος της ΕΕΨΨ, Δ. Ρήγας, η Catherine Chabert «αναφέρεται σε μια αρχαϊκή θηλυκή πλευρά του ανθρώπινου ψυχιισμού, παρούσα και στα δύο φύλα. Είναι σχετική με το αμιγές θηλυκό στοιχείο του Winnicott, αλλά και διαφορετική, καθώς για την Chabert η πρωταρχική σχέση με τη μητέρα δεν είναι εκτός ενορμήσεων, όπως θεωρεί ο Winnicott, αλλά γεμάτη αρχαϊκή σεξουαλικότητα και βία. Μέσα από το μεγάλο κλινικό της έργο, συνδέει την προβληματική της απώλειας με την οιδιποδειακή προβληματική, τη διαφορά των φύλων και την ψυχική αμφισεξουαλικότητα. Η σύλληψή της για το «θηλυκό μελαγχολικό» μάς βοηθά στη βαθύτερη κατανόηση της σεξουαλικότητας στη σοβαρή ψυχοπαθολογία».

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στο κείμενο της Catherine Chabert που έχει δημοσιευτεί στο περιοδικό *Εκ των Υστέρων* (τ. 19) με τίτλο: 'Τα δεινά της Πανδώρας' και στο οποίο προσεγγίζει το θέμα της θηλυκότητας, μέσω τριών δρόμων, της κλινικής πρακτικής, της μεταψυχολογίας και του μύθου.

Εκ παραλλήλου η Μάρω Δούκα και η Μαριάννα Σπυροπούλου με αφορμή τα βιβλία τους «Τα μαύρα λουστρίνια» και «Ρου» –αντιστοίχως- θα συνομιλήσουν με τις ψυχαναλήτριες Ευτυχία Καλλιλιτεράκη και Τζένη Σουμάκη. Για ‘Τα Μαύρα Λουστρίνια’ (2005) έχουν γράψει: ‘Λεπτομέρειες μιας γυναίκας που εξομολογείται; Θραύσματα μιας συγγραφέως που διακριτικά τέμνει τις τεχνικές και τα βιώματά της; Η Μ. Δούκα, φορώντας τα μαύρα λουστρίνια της μνήμης και της γραφής, στροβιλίζεται μπροστά στον καθρέφτη του εαυτού, της Ιστορίας, των ηρώων της, της λευκής σελίδας’. Στη νουβέλλα ‘Ρου’ (2016) η συγγραφέας και ψυχοθεραπεύτρια Μ. Σπυροπούλου, αφηγείται ‘μια ιστορία ενηλικίωσης, όχι μόνο για τη δύσκολη εφηβεία ενός κοριτσιού, αλλά για όλους τους ανθρώπους που δυσκολεύονται παρά το προχωρημένο της ηλικίας τους να αντέξουν το βάρος της ύπαρξής τους και όσα αυτή κουβαλά’.

Θα υπάρξουν, τέλος και ελεύθερες ανακοινώσεις.

Η Επιστημονική και η Οργανωτική Επιτροπή προσβλέπουν σ’ ένα ζωντανό διάλογο με όλους όσους θα λάβουν μέρος στις εργασίες του Συμποσίου.

Μαρίνα Δεδούλη

Ψυχολόγος, Πρόεδρος μέλος ΕΕΨ

Αρετή Σπυροπούλου

Ψυχίατρος, Α΄ Ψυχιατρική Κλινική, ΕΚΠΑ
Υποψήφιο πρόεδρος μέλος της ΕΕΨ

Juliet Mitchell

Η Juliet Mitchell έγινε παγκοσμίως γνωστή, στη δεκαετία του 1970, με το περίφημο και πρωτοποριακό βιβλίο της «Ψυχανάλυση και Φεμινισμός» («Psychoanalysis and Feminism»), στο οποίο έθεσε υπό εξέταση θέματα που έως τότε θεωρούνταν ασύμβατα. Τα επόμενα χρόνια εξακολούθησε να γράφει πάνω σε θέματα σεξουαλικότητας, φύλου και ψυχανάλυσης, προτείνοντας την άποψη ότι τα φροϋδικά κείμενα και η ψυχανάλυση ευρύτερα μελετούν πως δομείται ο ψυχισμός και δεν αποτελούν τη σύσταση για μια κανονιστική πατριαρχική κοινωνία. Η ψυχαναλυτική σκευή της Mitchell βασίζεται κατά κύριο λόγο στην ενδελεχή κατανόηση των φροϋδικών κειμένων, αλλά έχει περαιτέρω εντυφώσει και σε άλλες παραδόσεις όπως του Lacan, της Klein και του Winnicott. Η Juliet Mitchell είναι συγγραφέας πολλών ψυχαναλυτικών βιβλίων μεταξύ των οποίων τα: *Women the Longest Revolution, Mad Men and Medusas, Siblings: Sex and Violence*.

Για πολλά χρόνια, η Juliet Mitchell, ακολούθησε ακαδημαϊκή καριέρα στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, όπου ασχολήθηκε με την ψυχανάλυση, το φεμινισμό, τη λογοτεχνία και τις σπουδές φύλου και ίδρυσε το Κέντρο για τις Σπουδές Φύλου. Μετά τη συνταξιοδότησή της το 2008, ασχολείται ενεργά με το πρόγραμμα μεταπτυχιακών και διδακτορικών σπουδών στο UCL στο Λονδίνο.

Μετά την αρχική της ενασχόληση με τα θέματα του φύλου, τις τελευταίες δύο δεκαετίες, διαπίστωσε τη σιωπή που επικρατούσε στο ψυχαναλυτικό πεδίο σχετικά με τις οριζόντιες σχέσεις μεταξύ των αδερφών και σε αυτό τον τομέα έχει εστιάσει το ενδιαφέρον της τα τελευταία χρόνια. Η Juliet Mitchell περιέγραψε τη γέννηση ενός αδελφού σαν έναν ανταγωνιστή για τη γονική αγάπη και για αυτό σαν μια απειλή για την ύπαρξη του υποκειμένου. Ο μετασχηματισμός αυτής της αντιπαλότητας μπορεί να βρει κοινωνικά αποδεκτές εκφράσεις στο επιθετικό παιχνίδι και στον υγιή ανταγωνισμό.

Αποχωρισμοί / αποχαιρετισμοί

Τον Νοέμβριο του 2018 έφυγε από τη ζωή ο ψυχίατρος, παιδοψυχίατρος και ψυχαναλυτής Παναγιώτης Σακελλαρόπουλος, ιδρυτικό μέλος και εμβληματική μορφή της ΕΕΨΨ, εμπνευστής και πρωτοπόρος της κοσμογονικής αλληλαγής στα της κοινωνικής ψυχιατρικής και της εισαγωγής της ψυχαναλυτικής κλινικής πρακτικής στον τόπο μας και δάσκαλος πολλών -των περισσότερων- από τα μέλη της εταιρείας μας. Στα δυο σημειώματα που ακολουθούν, τον επικήδειο που εκφώνησε ο Πρόεδρος της ΕΕΨΨ Δημήτρης Ρήγας και ένα σημείωμα από την Τέση Λαζαράτου εικονογραφούνται αδρά κάποιες όψεις της φυσιογνωμίας του και της σχέσης των μελών της ΕΕΨΨ με εκείνον.

Ο δάσκαλός μας ο Σακέλι

Εκ μέρους της ΕΕΨΨ θα θέλαμε να εκφράσουμε την βαθιά μας θλίψη μαζί με ένα μεγάλο ευχαριστώ στο δάσκαλο μας τον Τάκη Σακελλαρόπουλο, τον αγαπημένο μας Σακέλι. Ο Σακέλι ήταν τα πάντα για μας.

Από αγάπη για την ψυχανάλυση ίδρυσε, μαζί με άλλους άξιους ψυχαναλυτές, την εταιρεία μας, το μακρινό 1977.

Από τότε ήταν συνεχώς δίπλα μας, με αγάπη και υπομονή, με την πολύτιμη πείρα του, ακούρατος, καθόρισε όσο κανείς άλλος, την πορεία και την εξέλιξη μας. Αφοσιώθηκε στην Εταιρεία μας, πάντα παρών σα Διδάσκων αναλυτής και επόπτης αποτέλεσε παράδειγμα για όλους μας. Ακόμα και σχετικά πρόσφατα, καθ' υπέρβαση των δυνάμεων του, παρακολουθούσε τις εκδηλώσεις της Εταιρείας.

Είμαστε υπερήφανοι γι' αυτόν, όπως και εκείνος καμάρωνε για μας.

Σήμερα λοιπόν είμαστε εδώ για ν' αποχαιρέτησουμε αυτόν τον μεγάλο άνδρα, αυτόν τον μεγάλο δάσκαλο.

Τι να πω για τον Σακελλαρόπουλο ;

Τι να πω για τον Σακέλι ;

Ίσως, ότι όπου και να κοιτάξω σήμερα εδώ, βλέπω ανθρώπους, φίλους, επηρεασμένους από εκείνον.

Όλοι μας έχουμε πάρει κάτι από αυτόν τον μεγάλο άνθρωπο και το φέρουμε μέσα μας, με υπερηφάνεια.

Μακάρι όλοι εμείς να μπορούσαμε να συνεχίσουμε το έργο του. Έχουμε υποχρέωση. Με πρώτα τα παιδιά από την Καλλιθέα.

Το έργο του Σακέλι είναι γνωστό σε όλους.

Πρώτα απ' όλα είμαστε όλοι εμείς, αλλιώς όχι μόνο. Ο Σακέλι ταύτιστηκε με την Ελληνική ψυχανάλυση, όσο και με την ψυχιατρική μεταρρύθμιση.

Επιτρέψτε μου να πω ότι τόληψε και έβγαλε την ψυχανάλυση από τα σαλόνια. Την πήγε στο σπίτι

του αρρώστου, στο χωριό του, στην Φωκίδα όσο και στο μακρινό Έβρο.

Και μαζί με την ψυχανάλυση πήγαινε και εμάς. Από την οδό Σουηδίας στη Ναυάρχου Νικοδήμου, και στη Φωκίδα και στη Σαμοθράκη, τα καλοκαίρια. Και όπως λέει ο ποιητής για την ιστορία που γράφουν οι παρέες η «παρέα» του Σακελλαρόπουλου έγραψε την ιστορία της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης με άξονα τη μαχόμενη ψυχανάλυση. Και για να διευκρινίσω μη φανταστείτε ότι πηγαίναμε στα σπίτια τους και τους κάναμε ψυχανάλυση. Όχι βέβαια. Πηγαίναμε σα θεραπευτές αλλιώς μετά κατανοούσαμε την εμπειρία μας ψυχαναλυτικά με επόπτη και δάσκαλο το Σακέλι. Μεγάλο σχολείο και αντίστοιχα μεγάλη η ευγνωμοσύνη μας.

Δεκάδες από μας, άλλος λιγότερο και άλλος περισσότερο περάσαμε από τις δομές που ίδρυσε. Οι διευθύνσεις που σας ανάφερα μας λένε πολλιά. Εκεί συναντιόμαστε, εκεί κάναμε μαθήματα, από κεί φεύγαμε βραδάκι, στο τέλος της ημέρας, για λίγο κρασί, συχνά παρέα και με τον ίδιο.

Δημιουργήθηκαν φιλίες και σχέσεις.

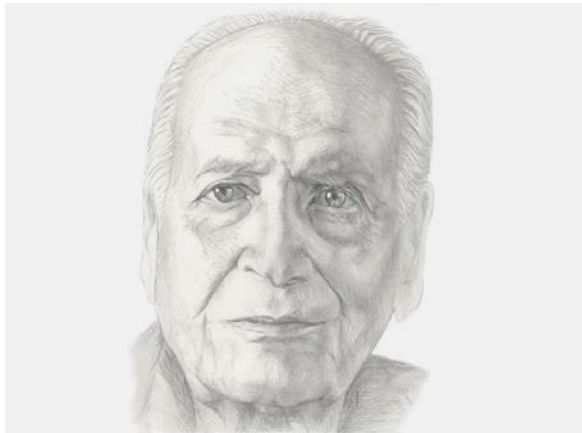
Ο Σακέλι ήταν αυτός, που με το όραμα του, μας έδωσε αυτή την ευκαιρία, αυτό το πλαίσιο που μας περιείχε, που μας έδινε νόημα και μια πρώτη ψυχαναλυτική κατεύθυνση.

Με όλους τους φίλους μου του ψ χώρου έχουμε κοινό παρονομαστή το Σακελλαρόπουλο. Ακόμα και σήμερα, με ανθρώπους που μπορεί να μην είμαστε πολύ κοντά μας συνδέει ότι «τότε» ήμασταν ή περάσαμε από το Σακελλαρόπουλο. Για όλα αυτά, και αλλιώς πολλιά, τον ευχαριστούμε. Τον ευγνωμονούμε

Μας αφήνει βαριά κληρονομιά και ευθύνη

Δημήτρης Ρήγας
Ψυχίατρος-Ψυχαναλυτής
Πρόεδρος της ΕΕΨΨ

Μετά λόγου γνώσεως

Αναφέρομαι στον Καθηγητή Ψυχιατρικής και Παιδοψυχιατρικής Παναγιώτη Σακελλιάρη, για τη συμβολή του στην συγκρότηση της θεσμικής ιστορίας της Ψυχανάληψης στην Ελλάδα. Στην ιστορία της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης, στην ψυχαναλυτική θεωρία των ψυχώσεων, στον πολιτικό και κοινωνικό σχεδιασμό του τομέα Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας. Στη διάδοση των ψυχαναλυτικών ιδεών και στον εμπλουτισμό της ΕΕΨΨ δια νέων εκπαιδευόμενων αφού κατά τεκμήριο οι κλινικές δομές, οι οποίες συγκρότησε απετέλεσαν την κοινωνική εμπροσθοφυλακή της Εταιρείας μας.

Ο Π. Σακελλιάρηπουλος εργάστηκε συστηματικά συνδέοντας θεωρία με τεχνική, ψυχανάλυση με ψυχιατρική, ψυχαναλυτικό θεσμό με την κοινωνική πραγματικότητα, θεραπεία με διοίκηση, έμπνευση με διαχείριση, ηγεσία με δουλειά καθημερινότητας. Δια του «ψυχαναλυτικού πρίσματος» συνέδεσε την Ψυχανάλυση με το οργανωτικό μοντέλο της Κοινωνικής Ψυχιατρικής. Μια αντίληψη που αφενός, εξασφαλίζει βάθος στην επίπεδη χαρτογράφηση της Κοινωνικής Ψυχιατρικής και αφετέρου, εύρος στην κοινωνική απεύθυνση της ψυχαναλυτικής κλινικής. Η Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση την οποία και υπηρέτησε χωρίς οικονομία ψυχής σφράγισε οριστικά τη δημόσια περίθαλψη. Παράλληλα η συγκρότηση πρωτοβάθμιων δομών Ψυχικής Υγείας συνεχίζει να αποτελεί την πρωτοπορία, έως και σήμερα 35 χρόνια μετά. Η δημιουργία της Ε. Κ. Ψ. & Ψ. Υ. το 1981 η Κινητή Μονάδα στη Φωκίδα το 1983, στη Θράκη το 1985, το Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας Παιδιών Ενηλίκων το 1996 απετέλεσαν πυλώνες των εξελίξεων στις υπηρεσίες ψυχικής

υγείας. Η «Ψυχιατρική Περίθαλψη στο Σπίτι του Αρρώστου», το αρκτικόλεξο ΨΠΣΑ, στα 40 χρόνια της εφαρμογής της στην Ελλάδα, συνεχίζει και αποτελεί το πιο ρηξικέλευθο σημείο συνάντησης ψυχιατρικής με την ψυχανάλυση.

Ο Π. Σακελλιάρηπουλος ήταν ψυχίατρος, ψυχαναλυτής, μέλος της Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Ένωσης. Μέλος ή και ιδρυτής διαφόρων ελληνικών, γαλλικών και διεθνών εταιρειών ψυχιατρικής, παιδοψυχιατρικής, της ΕΕΨΨ και της ΕΨΕ. Το 1985 εξελέγη Καθηγητής Ψυχιατρικής και Παιδοψυχιατρικής της Ιατρικής Σχολής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου της Θράκης.

Ο Σακέλι υπήρξε εκείνη η εμβληματική μορφή της ψυχαναλυτικής κοινότητας που παρά την κλινική του εγκυρότητα και την τεχνική του επινοτικότητα, πρωτίστως τον χαρακτήριζε η λιβεντιά! Ήταν πολιτικοποιημένος, σωστότερα στρατευμένος πολιτικά. Αρχικά στην νεότητα του, ως μέλος της ΠΕΑΝ (Πανελλήνιος Ένωση Αγωνιζομένων Νέων). Συλλημβάνεται στο Χαϊδάρι και καταδικάζεται από τους Γερμανούς- σώζεται ως εκ θαύματος. Αργότερα, δεν υπογράφει υπέρ της δικτατορίας, με αποτέλεσμα να φύγει από το Αιγινήτειο. Τη νύχτα του Πολυτεχνείου, είναι εκεί, είναι ο γιατρός που παραλαμβάνει τους τραυματίες.

Ηγέτης-εμπνευστής κι εμπνευσμένος-οραματικός, με ανεξάντλητη αντοχή, απέραντα διαθέσιμος, ο Σακέλι παρότι απέδειξε την υλοποιητική του ισχύ παρέμεινε ως το τέλος ρομαντικός...

Τέση Λαζαράτου

Ψυχοθεραπεύτρια

Υποψήφιο πρόεδρο μέλος της ΕΕΨΨ

Αποχωρισμοί / αποχαιρετισμοί

Τον Οκτώβριο του 2018, η ΕΕΨΨ έχασε ξαφνικά τη Βιολέττα Κωνσταντινίδου, ψυχολόγο, ψυχαναλύτρια, για πολλά χρόνια στέλεχος της Συντακτικής Επιτροπής των Διαλόγων. Το κείμενο που ακολουθεί αποδίδει, πιστεύουμε, πολλές από τις όψεις της προσωπικότητάς της, καθώς και της σχέσης που πολλοί από εμάς είχαμε μαζί της.

Αποχαιρώντας τη Βιολέττα Κωνσταντινίδου

«Κάθε άνθρωπος γράφει τη δική του ποίηση,
ζωγραφίζει τη δική του ζωή».

Για τη Βιολέττα

Στο πρόωρο και αναπάντεχο γεγονός της απώλειας, οι λέξεις μας έρχονται ως αντίδωρο, για να υποφέρουμε καλύτερα το ότι μας άφησε. Οι αναμνήσεις, τα συναισθήματα και οι εικόνες που μας απομένουν θα μετασχηματίσουν το κενό, τη μοναξιά, το ανοίκειο συναίσθημα.

Η Βιολέττα είχε την ευγένεια και τη λιτότητα ως παρουσία, σκέψη, και λόγος, των σημείων στίξης που τοποθετούνται ανάμεσα στις προτάσεις. Μια λεπτεπίλεπτη- μινιόν γυναίκα, προσηνής με βλέμμα φιλικό, ζεστό, κάτω από τα χαρακτηριστικά στρογγυλά γυαλιά της με διάθεση μιας πολιτισμένης περιέργειας να σε γνωρίσει, να συνδεθεί ουσιαστικά μαζί σου. Με υπαινικτικό χιούμορ που το ανακάλυπτες όταν ήσουν μαζί της. Την θυμάμαι σχεδόν πάντα παρούσα τις Πέμπτες, στην εταιρεία μας. Περήφανη που ήταν μέλος της. Ιδιαίτερα ενθαρρυντική και υποστηρικτική προς τις νεότερες στην εκπαίδευση συνάδελφους. Ανοικτή πάντα στην ανταλλαγή, να σου προτείνει, να της προτείνεις και εσύ, ένα ενδιαφέρον κείμενο, ένα βιβλίο που διάβασες. Να μοιραστεί τα όσα γνώριζε από δικές τις εμπειρίες αναλύσεων, εποπειών ή τη συμμετοχή της σε κάποιο εκπαιδευτικό σεμινάριο.

Για την ίδια δεν υπήρχε εφησυχασμός, βρισκόταν σε μια διαρκή ενασχόληση με το να εμπλουτίζει την αναλυτική της ταυτότητα, σε ένα διαρκές «going on being», η Βιολέττα είχε το πάθος, την επιστημονική πίστη και το δημιουργικό πείσμα για το «αδύνατο επάγγελμα».

Ζούσε την ψυχανάλυση με το τρόπο που ο Freud στις “Νέες διαλέξεις” του γράφει: η ψυχανάλυση είναι δύσκολη και απαιτητική δεν επιτρέπει να την χειριστείς τόσο εύκολα σαν τα

γυαλιά που τα βάζεις για να διαβάσεις και τα βγάζεις για να πας περίπατο ...κατά κανόνα σε κατέχει οφιοκληρωτικά η καθόλου...

«Το μαξιλάρι της!...» έτσι ονόμαζε το διυποκειμενικό βίωμα της. Διέθετε εκείνη την αντιμεταβίβαση αγάπης που χρειάζεται να προηγείται της μεταβίβασης για να εργασθεί κάποιος με τους οριακούς, τους βαθιά τραυματισμένους ασθενείς «για τα παιδιά που χάθηκαν στο στοιχειωμένο δάσος» όπως ο αγαπημένος της Σαββόπουλος-τραγουδάει...

Η ενσυναίσθητική ικανότητά της σε συνδυασμό με την αντιμεταβίβαση της με αυτούς τους ασθενείς, φαίνεται να την οδήγησε να δώσει τον τίτλο σ’ ένα κείμενο της «Να με πάρετε από το χέρι και να μου δείξετε», σημειώσεις από ένα δύσκολο ταξίδι, από το βιβλίο με τίτλο: «το Κενό, το Αρχαϊκό, το Ψυχικό Τραύμα»(2014). Γράφει, ο Grostein, ακολουθώντας το Βιον, ότι η μεταβίβαση μπορεί να λάβει χώρα μόνο όταν ο αναλυόμενος έχει την δυνατότητα να αντιληφθεί πόνο στον αναλυτή. Ο αναλυτής όχι μόνο αισθάνεται τον πόνο του αναλυόμενου αλλιά και την ενοχή για ότι του συνέβη παρ’ ότι είναι αθώος.

“Κάθε μέρα μια γραμμή, κάθε μέρα μια γραμμή”

Αυτό ήταν το δικό της μότο, κάτι που και η ίδια εφάρμοζε. Που την έχανε που την έβρισκες στο γραφείο της να μελετά, ένα άρθρο, ένα βιβλίο, κάτι που ήθελε να γράψει η που θα έγραφε, όπως αυτό αποτυπώνεται και στις βιβλιοκριτικές που δημοσίευε στους «Διαλόγους για την Ψυχανάλυση». Μοχθούσε σε μια προσπάθεια να βρει τις λέξεις για να εκφράσει τη σκέψη της ν’ αποδώσει το δικό της νόημα, καλλιεργώντας με

Αποχωρισμοί / αποχαιρετισμοί

τον τρόπο αυτό την δική της αυθεντικότητα. Δεν δήλωνε ποτέ επαρκής, στην ίδια επικρατούσε περισσότερο το ενδιαφέρον της μαθήτριας, -παρότι διέθετε την ικανότητα να μαθαίνει και να εποπτεύει άλλους. Το ήθος της, η αυστηρότητα της, την πήγαινε κυρίως στις ελλείψεις της, αυτές προσπαθούσε να συμπληρώσει, με μεθοδικότητα και υπομονή -στο “δικό της χρόνο”, ορισμένες φορές αυτή η τάση της, γλιστρούσε από την άληθη πλευρά, γινόταν οδυνηρή και την αναχαίτιζε.

Η Τέχνη της ζωγραφικής – ήταν ένας «τόπος που ζούσε», «μια σημαδούρα», τη συγκινούσε ιδιαίτερα, ίσως γιατί είναι ένας άληθος τρόπος έκφρασης μεταποίησης του τραυματικού, «της μελαγχολίας της γλώσσας» -εκείνων που δεν θα μπουν στις λέξεις πιθανά ούτε στην ανάληψη γεγονόσ με το οποίο είμαστε όλοι αντιμέτωποι. Ίσως ακόμη γιατί ο ζωγράφος θέτει σε κίνηση ότι εμείς αποκαλούμε μεταβίβαση-αντιμεταβίβαση εντός μιας διϋποκειμενικής σχέσης, η οποία απηχούσε τον τρόπο που η Βιοηέτα εργαζόταν.

Ο κόσμος και τα όσα συνέβαιναν σε αυτόν δεν την άφηναν αδιάφορη. Συγχρόνως, θεωρούσε ότι ο αναλυτής χρειάζεται να διατηρεί ένα ενδιαφέρον και στάση κριτική για όσα απασχολούν τον κόσμο και την κοινωνία. Να είναι σε θέση με ψυχαναλυτικούς όρους να διατυπώνει σκέψεις και ιδέες για όσα συμβαίνουν. Διατηρώ ακόμη την ανάμνηση που έχω κυρίως από τις ζωηρές σε αντιπαράθεση και ενδιαφέρουσες κουβέντες στην οργανωτική επιτροπή της: «Ελληνική κρίση: Στοχασμοί και αναστοχασμοί. Ψυχαναλυτικοί προβληματισμοί» της Εταιρείας μας το 2012, για το εάν, πώς και πόσο ο αναλυτής χρειάζεται να τοποθετείται σε κοινωνικοπολιτικά θέματα και πώς αυτό θα μετουσιωνόταν σε ψυχαναλυτικό λόγο στην συγκεκριμένη ημερίδα.

Η Βιοηέτα γελοούσε δυνατά, όπως πονούσε δυνατά για όσα την απασχολούσαν.

Το Σεπτέμβριο που μας πέρασε το λόγο πήρε το σώμα. Σοβαρά θέματα υγείας ήρθαν στο προσκήνιο. Ο φετινός Σεπτέμβρης, άληλαξε την τάξη των πράγματων, έφερε χειμώνα. Ενώ εκείνη «έγραφε την δική της ποίηση, ζωγράφιζε το δικό της πίνακα». Η παύλη που ενώνει τη ψυχή και το σώμα δεν κράτησε γερά.

Η Βιοηέτα ενσάρκωνε, κατά τη γνώμη μου, αυτό που αναφέρεται στην εισαγωγή της ελληνικής έκδοσης του Βιβλίου του Winnicott με τίτλο «η ανθρώπινη φύση», ο ίδιος γράφει: ο άνθρωπος γίνεται ο αληθινός εαυτός του, ένα αυτόνομο άτομο άληλα πάντα διατηρεί την ευαλωτότητα του παιδιού κάτι που ίσως το καθιστά διαθέσιμο στις επιρροές των άλλων..., Ο Winnicott συνεχίζει, τρέμει στη ιδέα ότι οι θεραπευτές (με την εκπαίδευση) θα χάσουν την ικανότητα να είναι ευάλωτοι να τα «έχουν χαμένα» και να γίνουν ασημαντότητες γεμάτες αυτοπεποίθηση που εύκολα προσβάληται η «μη μου άπτου» αυτοκρατορική τους ύπαρξη.

Ακριβή μας φίλη, Βιοηέτα μας, καλή σου ταξίδι.

Λέλα Κοράλλη

Ψυχολόγος

Υποψήφιο πρόεδρο μέλος της ΕΕΨΨ

Ομάδα μελέτης D. W. Winnicott

“Playing is itself a therapy”

“Το παιχνίδι είναι θεραπευτικό»

D. Winnicott (1971)

Το σεμινάριο για το Winnicott που ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2014 παρακολούθησαμε σταθερά είκοσι μέλη της Εταιρείας μας και επρόκειτο αρχικά να ολοκληρωθεί σε δύο χρόνια. Κατόπιν καθολικού αιτήματος, ολοκληρώθηκε τελικά τον Ιούνιο του 2018. Το αίτημα αυτό αναδύθηκε λόγω της γοητείας και του μεγάλου αριθμού των κειμένων του Winnicott και βεβαίως του κλίματος στην ομάδα μελέτης. Από τις εργασίες αυτού του σεμιναρίου προέκυψαν και δύο στρογγυλά τραπέζια στο Συμπόσιο της ΕΕΨΨ τον Απρίλιο του 2017. Υπεύθυνοι του Σεμιναρίου ήταν ο Κώστας Ταλφανίδης και η Τζένη Σουμάκη. Το σεμινάριο για το Winnicott μας έδωσε την ευκαιρία να προσεγγίσουμε σε αρκετό βάθος ένα μεγάλο μέρος του έργου του. Εκτός από τα κείμενα του ίδιου, μελετήθηκαν κείμενα και άλλων σημαντικών αναλυτών που αναφέρονται σ’ αυτόν και συνεισφέρουν στην κατανόηση του έργου του.

Το εξαιρετικό, κατά γενική ομολογία, κλίμα της ομάδας (κλίμα αποδοχής, δυνατότητας ελεύθερης έκφρασης, δημιουργικού παιχνιδιού και ονειροπόλησης) συνέβαλε, λοιπόν, στο να αποτελέσει η συμμετοχή στο σεμινάριο μια υψηλής αξίας σημαντική εκπαιδευτική -και όχι μόνο- εμπειρία.

Το σεμινάριο δηλαδή πέτυχε να αποτελέσει ένα πλαίσιο συνάντησης –ένα “μεταβατικό χώρο” –όπου επιτράπη να αναδυθεί το γνήσιο ενδιαφέρον των μελών της ομάδας και να αναπτυχθεί το ‘παιχνίδι’ στην αναζήτηση δημιουργικών συνδέσεων θεωρίας και κλινικής πράξης.

Επιλογή των συντονιστών του σεμιναρίου ήταν να ακολουθηθεί ο ιστορικός άξονας στην προσέγγιση και εμπάθυση των ιδεών του Winnicott. Αυτό συνετέλεσε στην ευκρινή αποτύπωση της εξέλιξης και συνέχειας της σκέψης του καθώς και στην ανάδειξη της σύνδεσης των θεωρητικών του προτάσεων με το κλινικό του έργο.

Στον τόπο της πολυεπίπεδης εμπειρίας μας στην ομάδα Winnicott, φάνηκε ότι η αντίληψη των συντονιστών γι’ αυτό, καθώς και η συλλογική εργασία στόχευαν αφενός στην παροχή στέρεως γνώσης, σε μια πρωτότυπη και δημιουργική κατεύθυνση και αφετέρου στην ευόδωση της συνάντησης όλων των συναδέλφων στο παρόν, αξιοποιώντας στοιχεία του παρελθόντος μας – ψυχαναλυτικού και ευρύτερου.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι η συνύπαρξη, στην ίδια ομάδα, συναδέλφων από διαφορετικούς εκπαιδευτικούς κύκλους με διαφορετικού βαθμού εμπειρία και θεωρητική κατάρτιση συνέβαλε στη γνωριμία, την ανταλλαγή απόψεων και την ανάπτυξη οικειότητας μεταξύ μας, γεγονός που ευνόησε τη δημιουργία δεσμών. Όλο αυτό είχε ως αποτέλεσμα κυμάτωσης (ripple effect) την ανάπτυξη ενός αισθήματος μεγαλύτερης συνοχής μεταξύ των μελών, γενικά στην Εταιρεία.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρόσκληση στο σεμινάριο τεσσάρων άλλων αναλυτών της Εταιρείας μας (Γ. Βασιλαματζή, Δ. Κυριαζή, Στ. Τουρνή και Ν. Χαμπέρη) εμπλούτισε το κοίταγμα μας σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η σκέψη του Winnicott έχει επηρεάσει και άλλους αναλυτές (παλαιότερους και σύγχρονους).

Καθώς το κείμενο αυτό γράφεται έξι περίπου μήνες μετά τη λήξη του σεμιναρίου, αρκετά στοιχεία της σκέψης του Winnicott ζωντανεύουν στην κλινική μας πράξη, ως να υπάρχει μια ανοικτή συνομιλία του καθενός μας με το συγκεκριμένο σεμινάριο.

Επιθυμούμε, κλείνοντας να εκφράσουμε ολόθερμες ευχαριστίες προς τον Κώστα Ταλφανίδη και τη Τζένη Σουμάκη για την ιδέα, την οργάνωση, τον συντονισμό και κυρίως γιατί μας βοήθησαν να κατανοήσουμε βιωματικά όσα γράφει ο Guyomard(2016) για τον Winnicott: «Είναι ένας στοχαστής της συνέχειας, των πόρων της ζωής, της ικανότητας να χρησιμοποιεί κανείς όλα τα περάσματα, όλους τους δεσμούς. Είναι ένας στοχαστής της επινόησης, του φαντασιακού, του μεταβατικού χώρου, της χρήσης της γλώσσας παρά της κυριαρχίας του σημαίνοντος. Δεν είναι ένας θεωρητικός που δημιουργεί ένα σύστημα, αλλά κάποιος που φαντάζεται μια μοναξιά που να μην είναι επικίνδυνη, μια εγγύτητα θανάτου που να μην είναι τρομακτική, μια κατάθλιψη που φέρει μέσα της τους δικούς της πόρους».

Στο κλείσιμο του σεμιναρίου, το σύνολο των συμμετασχόντων, διατύπωσε ενθέρμως την επιθυμία να υπάρξουν στο άμεσο μέλλον παρόμοιες πρωτοβουλίες, στο πλαίσιο της Εταιρείας μας.

Η ομάδα Winnicott

Ο ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΟ AIDS (Σ.Σ./Τ.Γ)

Ευτυχείς συγκυρίες, σ' ένα σκοτεινό τοπίο, ήδη από το 1992, επέτρεψαν την ίδρυση του Συμβουλευτικού Σταθμού για το AIDS και τη στελέχωση του με εμπνευσμένους θεραπευτές με γνώση και εμπειρία στο αντικείμενο. Σε μια εποχή όπου ακόμη κυριαρχούσε για τα άτομα που ζούσαν, με τον ιό HIV το βάρος του στίγματος, η σιωπή, το μυστικό και η μοναξιά, ως συνέπειες των αντιδράσεων πανικού και κατακραυγής, λόγω του αιφνιδιασμού από την άγνωστη απειλή. Κλήθηκε λοιπόν η πρώτη ομάδα του (Σ.Σ./Τ.Γ) να αναμετρηθεί με προσωπικά δυναμικά και αδυναμίες, να ελέγξει την παντοδυναμία της αηλιά και να ανασύρει στο μέγιστο δυνατό βαθμό δυνατότητες ενσυναίσθησης, σε μια διαρκή αρχικά, και λιγότερο στη συνέχεια, επαφή με την ανθρώπινη θνητότητα, αηλιά και την πλήρη αδυναμία αναπαράστασης αυτής.

Η επιστημονικά υπεύθυνη του Σταθμού και στέλεχος από το ξεκίνημα του, Κα Ε. Νικοηλοπούλου (κλινική ψυχολόγος, ψυχαναλύτρια) αναφέρει: «η εμφάνιση στη δεδομένη κοινωνικοπολιτική συγκυρία, μιας επιδημίας μη αναστρέψιμης -υπενθύμιση της θνητότητας μας- και η μετάδοση της λοίμωξης μέσω σεξουαλικής επαφής (εκείνης που κατά κύριο λόγο θεωρείται «παρεκκλίνουσα») ή άλλων πρακτικών διεύθυνσης, όπου πρωτεύουσα θέση έχει η ανταλλαγή υγρών με έντονη συμβολική βαρύτητα (αίμα, σεξουαλικά υγρά, μητρικό γάλα) τα οποία σε όλες τις κοινωνίες θεμελιώνουν βασικούς κοινωνικούς δεσμούς, αποτελούν κατά τη γνώμη μου τα βασικά εκείνα στοιχεία που διαφοροποιούν τον HIV από άλλα νοσήματα και το καθιστούν θανάσιμη απειλή όχι μόνο της ατομικής ακεραιότητας αλλά και της κοινωνικής συνοχής.» και συμπληρώνει ότι «το AIDS έρχεται να κατακεραυνώσει δια παντός τον ανέφελο ουρανό της σεξουαλικής απειλευθέρωσης.»

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ

Ο Συμβουλευτικός Σταθμός και η Τηλεφωνική Γραμμή για το AIDS (Σ.Σ./Τ.Γ.) είναι ενιαία υπηρεσία που ιδρύθηκε το 1992. Αρχικά αποτελούσε πιλοτικό πρόγραμμα του Ψυχολογικού τμήματος της Ψυχιατρικής κλινικής του ΕΚΠΑ. Το 1995 εντάχθηκε στο Κέντρο Ελέγχου Ειδικών Λοιμώξεων (ΚΕΕΛ), ενώ από το 2006 αποτελεί γραφείο του Τμήματος παρεμβάσεων στην κοινότητα του ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ, νυν Ε.Ο.Δ.Υ. Πρόκειται για την πρώτη κρατική δομή για την προώθηση της πρόληψης, της ενημέρωσης και συμβουλευτικής στο γενικό πληθυσμό, αλλά και παροχής ψυχοκοινωνικής φροντίδας σε άτομα που ζουν με τον ιό (οροθετικοί, νοσούντες και άτομα του περιβάλλοντος τους). Στεγάζεται σε κτίριο του Νοσοκομείου «Α. Συγγρός». Το προσωπικό αποτελείται από ψυχολόγους, κοινωνικό λειτουργό και γραμματέα, οι οποίοι είναι πλήρους απασχόλησης και μέχρι πρόσφατα ψυχίατρο.

Κατά το ξεκίνημα της λειτουργίας τα πρώτα κρούσματα είχαν ήδη καταγραφεί, ενώ σύντομα ιδρύθηκαν στα γενικά νοσοκομεία μονάδες ειδικών λοιμώξεων. Οι νέοι, ψυχαναλυτικά ενήμεροι και οραματιστές θεραπευτές, έπεσαν στα βαθιά νερά μιας άγνωστης, επικίνδυνης, με πιθανότητες επιδημίας ασθένειας, η οποία εξόντωνε την ανθρώπινη ύπαρξη, και τους καλούσε να συνοδεύσουν στο θάνατο, εξαντλώντας τις δυνατότητες τους στην παρηγορητική θεραπεία. Δύσκολες ισορροπίες με τον κίνδυνο το burn out να παραδοθεί, αλλά και το συναίσθημα ανεπάρκειας και ανημπόριας να συνοδεύει. Ας λάβουμε υπόψη ότι νέοι επιστήμονες δούλευαν με νέους πάσχοντες και η αποφυγή ταυτίσεων ήταν ιδιαίτερα

δύσκολη. Επίσης ειδικά κατά την πρώτη περίοδο, πριν την εκτενή χρήση της αντιρετροϊκής αγωγής, η παράμετρος του χρόνου λειτουργούσε αδυσώπητα. Αυτό ωστόσο που ήταν καίριας σημασίας όπως και σε κάθε ψυχοθεραπεία άλληλωσε είναι η οικοδόμηση θεραπευτικής συμμαχίας. Εγχείρημα δύσκολο μιας και οι οροθετικοί ασθενείς διακρίνονται συχνά από καταστροφικό ναρκισσισμό, έντονες δυσκολίες αναφορικά με την εγγύτητα, και με κυρίαρχη την ενόρμηση θανάτου, ίσως ως ασυνείδητη ανάγκη τιμωρίας. Τα θεραπευτικά αδιέξοδα επομένως ήταν στην πρώτη γραμμή. Το γεγονός ότι η ομάδα είχε και έχει έως σήμερα ψυχαναλυτική εποπτεία, προσέφερε και προσφέρει το χώρο και το χρόνο αναστοχασμού, μοιράσματος και κρατήματος των θεραπειών σε αυτό το δύσκολο έργο.

Σα βασικό στόχο έχει τη διασφάλιση και προαγωγή της δημόσιας υγείας, (όπου και η ψυχική), με ψυχοκοινωνική παρέμβαση στα θέματα που σχετίζονται με την HIV λοίμωξη, τόσο στον τομέα της πρόληψης όσο και σε εκείνον της αντιμετώπισης των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων των οροθετικών ατόμων, της οικογένειάς τους καθώς και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ ΓΙΑ ΤΟ AIDS (Σ.Σ/Τ.Γ)

Οι υπηρεσίες του Συμβουλευτικού Σταθμού και της Τηλεφωνικής Γραμμής για το AIDS:

- Αποτελούν ενιαία υπηρεσία, γεγονός που διασφαλίζει τη συνέχεια και την αλληλοσυμπλήρωση των παρεχόμενων υπηρεσιών και δράσεων
- Στελεχώνονται από επαγγελματίες ψυχοκοινωνικών επιστημών στοχεύοντας στην εξειδικευμένη ψυχοκοινωνική παρέμβαση, αλληλά και την επιμόρφωση του προσωπικού. Παράλληλα το προσωπικό με ίδια πρωτοβουλία, συμμετείχε εξ αρχής σε αυτοχρηματοδοτούμενη ομαδική ψυχαναλυτική εποπτεία, ενώ πολλὰ μέλη του αναζήτησαν περαιτέρω εκπαίδευση σε ψυχοθεραπευτικές τεχνικές καθώς και σε συναφείς με το αντικείμενο τομείς όπως: ψυχολογική υποστήριξη του πάσχοντος και του περιβάλλοντος του, απώλεια, πένθος και θάνατος, αντιμετώπιση κρίσης, δυναμική της ομάδας, ψυχοσωματική προσέγγιση της νόσου..
- Στεγάζονται σε νοσοκομείο, στο Α. Συγγρός. Παρότι ο Σ.Σ/Τ.Γ. απευθύνεται σε άτομα απ' όλη την Ελλάδα, η λειτουργία εντός ενός νοσοκομείου το οποίο παραδοσιακά εξειδικεύεται στα λοιμώδη και σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, διευκολύνει την προσέλευση του κοινού αλληλά και τη συνεργασία επαγγελματιών ψυχικής υγείας με το ιατρονοσηπτικό προσωπικό, στοχεύοντας σε μια ολιστική προσέγγιση όπως είναι αναμενόμενο για μια οργανική νόσο.

Στους τομείς δράσεις (άμεσα αλληλοσυναρτόμενοι) περιλαμβάνεται:

- Το κλινικό έργο, το οποίο αποτελεί και τον κύριο όγκο των δράσεων του Σ.Σ./Τ.Γ με παροχή ενημέρωσης, συμβουλευτικής πριν και μετά τη

διαγνωστική εξέταση, ψυχολογική και κοινωνική στήριξη και ψυχοθεραπεία. Στο επίπεδο της πρόληψης, επιδιώκεται η επεξεργασία των ψυχικών παραμέτρων που δυσκολεύουν την αφομοίωση της πληροφορίας και την υιοθέτηση ασφαλών πρακτικών ως προς τη μόλυνση. Όσον αφορά τα άτομα που ζουν με τον ίο, τα ψυχοκοινωνικά ζητήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν αποτελούν συχνά το έναυσμα αναζήτησης μακρόπνοης ατομικής ή ομαδικής ψυχοθεραπείας, η οποία δεν εστιάζει πλέον στη λοίμωξη αλλά αφορά στην επεξεργασία ζητημάτων που άπτονται της γενικότερης ψυχικής οικονομίας και δυναμικής κάθε ατόμου. Η δυνατότητα κλήσης στη Γραμμή (που λειτουργεί 9.00-20.00), επιτρέπει σε άτομα να μιλήσουν με ασφάλεια, ανώνυμα αλλά εξατομικευμένα, για ευαίσθητα θέματα, ώστε αν χρειάζεται να δεχτούν να λάβουν στήριξη από κοντά και συγχρόνως να γίνει μια πρώτη εκτίμηση του αιτήματος προκειμένου να υπάρξει όπου χρειάζεται ή κατάλληλη παραπομπή. Συχνά η ανησυχία, αν και υπερβολική και επίμονη, δε συνάδει με κάποιο βάσιμο λόγο, κάτι που συναντάται συχνά σε όλο το φάσμα της ψυχοπαθολογίας. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι η Τηλεφωνική Γραμμή έχει δεχτεί μέχρι το 2018 σχεδόν 95.000 κλήσεις, ενώ περίπου 4.000 άτομα απευθύνθηκαν στο Συμβουλευτικό Σταθμό κατά το διάστημα αυτό όπου τελέστηκαν περίπου 28.000 κλινικές πράξεις. Επίσης ανάλογα με το αίτημα, παρέχεται δυνατότητα διεπαγγελματικής συμβουλευτικής καθώς και ομάδων στήριξης του ιατρονοσηλευτικού προσωπικού.

- Το εκπαιδευτικό έργο αφορά στη διοργάνωση και υλοποίηση προγραμματιζόμενων κατάρτισης, σεμιναρίων ή ομιλιών, που εξειδικεύονται ανάλογα με τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνονται. Έτσι χαρακτηριστικά, στον εφηβικό ή νεανικό πληθυσμό έμφαση δίνεται στον ιδιαίτερο τρόπο μετάδοσης πληροφορίας, ενώ σε επαγγελματίες υγείας στους ψυχοκοινωνικούς παράγοντες ή άλλα ζητήματα που σχετίζονται με τη λοίμωξη.
- Το ερευνητικό έργο συνδέθηκε εξ αρχής με την κλινική πράξη, με καταγραφή των χαρακτηριστικών και των αναγκών των ατόμων που απευθύνονται στην υπηρεσία, γεγονός που μεταξύ άλλων επιτρέπει να προσαρμόζονται ανάλογα οι δράσεις. Ακόμη, συμμετοχή σε συνέδρια και Προγράμματα κατά του Κοινωνικού Αποκλεισμού: χαρακτηριστικά αναφέρεται το Ευρωπαϊκό Διακρατικό Πρόγραμμα «Μεσογειακό Δίκτυο για Γυναίκες που αντιμετωπίζουν την HIV Λοίμωξη», το οποίο ξεκίνησε το 1999 και ολοκληρώθηκε το 2003. Το πρόγραμμα αυτό υλοποιήθηκε με τη συνεργασία 5 ακόμη χωρών.

Σήμερα 27 χρόνια από την ίδρυση του Σ.Σ./Τ.Γ η αρχική ομάδα υπάρχει ακόμη, γεγονός που καταδεικνύει το υψηλό κίνητρο των στελεχών. Το γεγονός αυτό δίνει τη δυνατότητα αφ' ενός αξιοποίησης της τεράστιας συσσωρευμένης εμπειρίας αλλά και την προσαρμογή και αξιολόγηση νέων προκλήσεων. Η HIV λοίμωξη στις μέρες μας αποτελεί ένα χρόνιο νόσημα, ωστόσο η μεγάλη αύξηση των χρηστών ποικίλων εξαρτησιογόνων ουσιών, όπως και οι νέες σεξουαλικές πρακτικές προσφέρουν γόνιμο χώρο και προνομιακή δυνατότητα επεξεργασίας και παρέμβασης στην ατέρμονη διαπάλη των ενορμησεων ζωής και καταστροφικότητας.

Νατάσσα Παναγιωτοπούλου
Κλινική Ψυχολόγος Δρ. ΕΚΠΑ. Ψυχαναλύτρια
Πρόεδρος Μέλος της ΕΕΨΨ

Ψυχανάλυση, ενόρμηση του θανάτου και HIV

Οι ψυχαναλυτές, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων, έχουν ασχοληθεί ελάχιστα με το θέμα της οροθετικότητας ή με τους ασθενείς που έχουν νοσήσει από AIDS¹. Ο M. Blechner (1993), ένας Άγγλος αναλυτής που δουλεύει με ασθενείς HIV/AIDS αναρωτιέται αν αυτό οφείλεται στην έλλειψη γνώσης, στο φόβο ή ακόμη και στην απάρνηση. Από την άλλη πλευρά, οι σεξουαλικές αποκλίσεις μπορεί να φέρουν στην επιφάνεια προκαταλήψεις, ενώ η παραβατική συμπεριφορά ορισμένων συνήθως προκαλεί συναισθηματικές αντιδράσεις έντονης δυσφορίας, φόβου, ακόμη και μίσους. Οι καταστάσεις αυτές βάζουν συνεχώς σε δοκιμασία την ανοχή και αντοχή του αναλυτή, ο οποίος δουλεύει κάτω από «τη σκιά ενός θανάτου που μπορεί να συμβεί οποιαδήποτε στιγμή» (G. Bernstein & R. Klein, 1995, σελ. 92). Η διάσταση αυτή περιορίζει την ελευθερία του αναλυτή να σκεφτεί με όρους ενδοψυχικούς, καθώς και τη σχέση με τα εσωτερικά αντικείμενα. Επίσης, ο οροθετικός ή ο ασθενής που πάσχει από AIDS, αναγκάζει τον αναλυτή να αντιμετωπίσει και να επεξεργαστεί πιο άμεσα και πιο πιεστικά, πολύ περισσότερο από ότι οι άλλοι ασθενείς, τα αντιμεταβιβαστικά θέματα που ανακύπτουν τόσο από τη δική του θνητότητα όσο και από την ιδέα του ενδεχόμενου θανάτου του ασθενούς του. Έτσι, αναγκάζεται να «επαναξιολογεί συνεχώς τη ζωή, τις προτεραιότητες, τα επιτεύγματά του, τις προσδοκίες και τους περιορισμούς... τον πόνο και τον τρόπο της απώλειας» (M. Blechner, 1993, σελ. 68). Το πρόβλημα επομένως δεν είναι μόνο πώς θα αντιμετωπιστεί ο οροθετικός κατά τη διάρκεια της θεραπείας, αλλά πώς θα αντιμετωπιστεί το ίδιο το θέμα του θανάτου (αν και οι θάνατοι από AIDS συνεχώς μειώνονται τα είκοσι τελευταία χρόνια). Η απροθυμία των αναλυτών να ασχοληθούν με την οροθετικότητα, ίσως και να οφείλεται σε αυτό που είχε πει ο S. Freud (1912) ότι ο θάνατος δεν μπορεί να αναπαρασταθεί στο ασυνείδητο. Στο ασυνείδητο κυριαρχεί η αρχή της ευχαρίστησης και γι' αυτό το λόγο δεν μπορούμε να εννοιολογήσουμε την αφάνισή μας.

1. Στο PEP, ψυχαναλυτική ηλεκτρονική βιβλιοθήκη, υπάρχουν λιγότερα από 30 δημοσιευμένα άρθρα σχετικά με το HIV/AIDS, τα τελευταία δε χρόνια ο αριθμός όλο και μειώνεται.

Ο M. Blechner (1993) αναφερόμενος στο AIDS επισημαίνει ότι επειδή «σε ψυχολογικό επίπεδο είναι μια απειλητική κατάσταση, [αυτή] δεν είναι αποδεκτή από το ασυνείδητο» (σελ.64). Επειδή οι ασθενείς που έχουν μολυνθεί με τον ιό HIV και πάσχουν από AIDS δυνητικά μπορεί να οδηγηθούν στον θάνατο, αποτελούν μια ομάδα ατόμων που οι ψυχαναλυτές δεν δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον να αναλάβουν τη θεραπεία τους. Μάλιστα ο S. Leclaire, (1975), έγραψε ότι «δεν υπάρχει τίποτε να πούμε [για αυτούς τους ασθενείς». Βέβαια η δήλωση αυτή έγινε το 1975, τα πρώτα χρόνια εμφάνισης του AIDS, όπου δεν υπήρχε καμία απολύτως θεραπεία και όλοι οι ασθενείς σε σχετικά σύντομο διάστημα οδηγούνταν στον θάνατο. Η πολύ σοβαρή ιατρική διάσταση του ζητήματος περιορίζει δραστικά την όποια δυνατότητα παντοδυναμικών φαντασιώσεων του θεραπευτή, M. Burgner, 1994).

Σύμφωνα με τον B. Ratigan (1991) είναι επικίνδυνο να γενικεύουμε σχετικά με το τι ωθεί ένα άτομο να επιδίκεται σε μη-ασφαλές σεξ (παρόλο που γνωρίζει ότι υπάρχει κίνδυνος να μολυνθεί), και τονίζει ότι είναι ασφαλέστερο οι ψυχαναλυτές να βασίζονται σε συγκεκριμένα κλινικά δεδομένα (R. Britton & J. Steiner, 1994). Έτσι λοιπόν, (πέρα από τις οποιεσδήποτε τροποποιήσεις απαιτούνται στην τεχνική, ιδιαίτερα όταν οι ασθενείς νοσούν), οι ψυχαναλυτές που έχουν ασχοληθεί με την οροθετικότητα, αναφέρουν ότι τείνουν να αντιμετωπίζουν τους ασθενείς HIV/AIDS, μέσα από το ζωντανό βίωμα της μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης, όπου ανακύπτουν και τα περισσότερα προβλήματα που αφορούν τον αναλυτή. Στην περίπτωση αυτή, η μεταβίβαση και η αντιμεταβίβαση, εξετάζονται μέσα από το πρίσμα της «ολικής μεταβίβασης/αντιμεταβίβασης» (B. Joseph 1985, H. Racker, 2007). Αξίζει επίσης να σημειωθεί, ότι οι ασθενείς αυτοί προκαλούν σοβαρά acting out στον αναλυτή στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τις ασυνείδητες συγκρούσεις που σχετίζονται με την ασθένειά τους. Ένα από τα δυσκολότερα σημεία της ανάληψης είναι το ότι ο αναλυτής πρέπει να εξισορροπήσει ανάμεσα στην «επιίδα για μια κάποια θεραπεία αφού χωρίς την επιίδα η ασθένεια δεν μπορεί να γίνει ανεκτή και στην αποφυγή παντοδυναμικών φαντασιώσεων αποθεραπείας» (M. Blechner, 1993, σελ. 69).

Στη δημοσιευμένη ψυχαναλυτική βιβλιογραφία σχετικά με το HIV/AIDS, οι ψυχαναλυτές υποστηρίζουν ότι μόνο τα κλινικά δεδομένα μπορούν να δώσουν ορισμένα στοιχεία ως προς το τι ωθεί τα άτομα να μην παίρνουν προφυλάξεις κατά τη σεξουαλική τους πρακτική και να νοσούν, ή γιατί εσκεμμένα μολύνουν άλλους. Σε γενικές γραμμές αναφέρουν ότι τόσο σε επίπεδο σχέσεων όσο και σε ψυχικό επίπεδο οι HIV ασθενείς:

α) έχουν σοβαρά θέματα με την εγγύτητα (intimacy) την οποία αναζητούν σε οποιαδήποτε μορφή και με οποιοδήποτε κόστος (B. Ratigan 1991, σελ. 431, R. Klitzman & R. Bayer, 2003),

β) έχουν ένα παράλογο φόβο για το AIDS (ακόμη και αν δεν έχουν μολυνθεί από τον ιό), ενώ υπάρχουν και άλλοι που δεν εκδηλώνουν κανένα φόβο (ενώ έχουν μολυνθεί). Ξέρουμε, όμως ότι στο ασυνείδητο υπάρχει και το αντίθετό του. Στους ασθενείς αυτούς παρατηρούνται υψηλά επίπεδα άρνησης (M. Blechner, 1993),

γ) οργανώνουν το εσωτερικό τους χάος μέσα από τον ιό HIV (M. Burgner, 1994), ενώ

δ) οι σχέσεις που έχουν χαρακτηρίζονται από την απουσία συγκρούσεων λόγω του ότι απαρνούνται την πραγματικότητα της ψυχικής και σωματικής τους κατάστασης, (F. Otero & A. Escardo, 1998, σελ. 137), και

ε) διακατέχονται από την επιθυμία «διαδραμάτισης των σωματικών αποπλάυσεων, σε συνδυασμό με τον πόνο και την ταπείνωση της απαγόρευσης, [τα οποία] αποτελούν το υπόστρωμα της σεξουαλικής απόηλωσης η οποία όμως χαρακτηρίζεται από θρίαμβο» (S. McNamara, 2013, σελ. 344).

Η τελευταία αυτή διαπίστωση, θυμίζει αυτό που αναφέρει ο A. Green (1997) του τι συμβαίνει όταν η σεξουαλική πρακτική υποκινείται κυρίως από «έντονη ανάγκη και επιτακτικές επιταγές παρά από επιθυμία. Αυτή η ανάγκη ... συνεπάγεται την επικράτηση μιας αίσθησης κυριαρχίας και εξουσίας, στην οποία η ευχαρίστηση (ακόμη και η σαδιστική ευχαρίστηση) εξαλείφεται προς όφελος των συναισθημάτων που κάλλιστα μπορούν να μπουν κάτω από τον τίτλο της εκδίκησης και της παντοδυναμικής κυριαρχίας» (σελ. 346). Στον βαθμό όμως που η οροθετικότητα μεταδίδεται κυρίως μέσω της σεξουαλικής επαφής, είναι σημαντικό να δοθεί έμφαση στην ανάγκη να κα-

τανοηθεί καλύτερα η σεξουαλική πρακτική των οροθετικών ασθενών και «να επανεξετασθούν οι κλασικές ψυχαναλυτικές θεωρίες σχετικά με τη σεξουαλικότητα ώστε να ιδωθεί ως μια δυναμική οργάνωση της αντικειμενοτρόπου διαδικασίας η οποία αλληλεπιδρά συνεχώς με τις καταστροφικές και σαδιστικές πτυχές του εαυτού και των σχέσεων» (ό.π.,). Με όρους μεταψυχολογίας θα λέγαμε ότι υπάρχει μια ισχυρή ασυνείδητη συσχέτιση μεταξύ σεξουαλικότητας και θανάτου, μεταξύ αυτοκαταστροφικότητας και ασυνείδητης τιμωρίας.

Σε ένα σχετικά πρόσφατο αρκετά ενημερωμένο άρθρο (από τα ελάχιστα που δημοσιεύονται πιά σχετικά με το AIDS) η S. McNamara (2013) αναφέρει ότι οι ασθενείς των οποίων η οροθετικότητα προέρχεται από σεξ χωρίς προφύλαξη, φαίνεται να είναι υπό την κυριαρχία της ενόρμησης του θανάτου (σελ. 354). Δεν είναι μόνο ότι φλερτάρουν με τον κίνδυνο αλλιώς μολύνουν και τους άλλους. Με αφορμή αυτή τη διαπίστωση και τα παραπάνω κλινικά δεδομένα θα μπορούσαμε να δούμε την ενόρμηση θανάτου και στις δύο εκφάνσεις της. Ο S. Freud (1915), και αργότερα η H. Segal (1993) αναφέρθηκαν στην καταστροφικότητα της ενόρμησης του θανάτου, ενώ ο S. Freud στο Πέρα από την αρχή της ηδονής (1920) διατύπωσε επιπλέον την ύπαρξη της ενόρμησης του θανάτου με όρους που σχετίζονται με την καταναγκαστική επανάληψη, το μαζοχισμό, την επιθετικότητα, θέματα που άπτονται άμεσα των φαινομένων που σχετίζονται με τη ζωή και όχι απαραίτητα με τη διαδικασία του θανάτου. Τα φαινόμενα αυτά απαντώνται αρκετά συχνά στους οροθετικούς, η δε αυτοκαταστροφική συμπεριφορά παραπέμπει είτε σε σαδομαζοχισμό (S. McNamara, 2013, p.353), είτε σε εμπειρίες κυριαρχίας και υποταγής, όπως και σε ανώνυμο (όταν είναι ήδη οροθετικοί) χωρίς προστασία σεξ με άτομα που δεν έχουν ιδέα ότι ο σεξουαλικός τους σύντροφος είναι οροθετικός (R. Klitzman & R. Bayer, 2003). Εδώ βλέπουμε όχι μόνο τη δική τους καταστροφική συμπεριφορά αλλά και το πώς βάζουν σε κίνδυνο και άλλους.

Μπορούμε επίσης να δούμε τη λειτουργία της ενόρμησης του θανάτου εμμέσως, από τη σκοπιά της ματαίωσης και των αντικειμενοτρόπων σχέσεων. Όταν οι σεξουαλικές ενορμήσεις του βρέφους (S. Freud, 1912) βρίσκουν ανταπόκριση, για παράδειγμα, από τη μητέρα μέσω των σωματικών αισθήσεων, γίνονται μέρος μιας διαπροσωπικής αλληλεπίδρασης, αλληλεπικαλύπτοντας έτσι τόσο τον σκοπό όσο και το αντικείμενο. Η ματαίωση της

επιθυμίας του βρέφους να αντιλήσσει ευχαρίστηση από τα μέρη του σώματος του και από τα άτομα που το φροντίζουν, είναι θεμελιώδους σημασίας για την ανάπτυξη της σεξουαλικότητας. Σε αυτό το σχήμα, σύμφωνα με τους J. Lichtenberg 2008 και R. Stoller 1976, οι ματαιώσεις συμβάλλουν τα μέγιστα στη διέγερση, εφόσον τα άτομα μετατρέπουν προηγούμενες ματαιωτικές ή ταπεινωτικές εμπειρίες, σε σεξουαλική ικανοποίηση-θρίαμβο (αναφέρονται από τη S. McNamara 2013, σελ.344). Σε ότι αφορά στην ανικανότητα να νοιώσουν εγγύτητα, αυτό οφείλεται στην προσπάθεια να απαλύνουν τον ψυχικό πόνο που προκαλείται από παθολογικές σχέσεις με τη μητέρα, είτε σε επίπεδο υπερ-εμπλοκής, είτε σε επίπεδο μη διαθεσιμότητας (B. Ratigan 1991, σελ. 431). Εδώ, ίσως θυμηθούμε την M. Klein (1932) που περιέγραφε πως από τις πρώτες στιγμές της ύπαρξης, το εγώ λειτουργεί για να προστατεύσει το υποκείμενο από την ενόρμηση του θανάτου μέσω της ενδοβολής του καλού αντικειμένου όπου σχηματίζεται ο πυρήνας του εγώ, ενώ μέσω της πρωταρχικήςσχάσης του εγώ αυτό προστατεύεται από τις επιθετικές ενορμήσεις.

Τα κλινικά δεδομένα όμως δεν είναι ακόμη επαρκή έτσι ώστε να πούμε με σιγουριά, ότι για παράδειγμα στα άτομα που επιδίδονται σε μη-ασφαλές σεξ, η ενόρμηση του θανάτου είναι πιο ισχυρή από ότι σε άλλους ανθρώπους. Ούτε μπορούμε να πούμε με σιγουριά ότι ο πρωτογενής μαζοχισμός (που φαίνεται ότι υπάρχει σε αρκετούς HIV/AIDS ασθενείς) αποτελεί οπωσδήποτε έκφραση της ενόρμησης του θανάτου, αλλά θα πρέπει να εξηγηθεί μέσα από αναπτυξιακούς ή γεννητικούς όρους, μιας και μας λείπει η πληροφόρηση για πιο λόγο ορισμένοι ασθενείς οι οποίοι επιδίδονται σε μη-ασφαλές σεξ μοιούνται από τον ιό ενώ άλλοι όχι, και φυσικά πώς αυτά τα φαινόμενα συνδέονται με τον εσωτερικό τους κόσμο (P. Hildebrand, 1992, σελ. 467). Παρόλα αυτά οι θεωρητικοποιήσεις περί ενόρμησης του θανάτου μπορούν να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την καταστροφικότητα που υπάρχει κατά τη θεραπεία, την αρνητική θεραπευτική αντίδραση, την αδυναμία να ωφεληθούν από τον αναλυτή, την παρουσία του παντοδυναμικού και καταστροφικού ή αρνητικού ναρκισσισμού. Συχνά, αυτά δεν φαίνονται άμεσα, αλλά μέσω των μεταβιβαστικών εκδηλώσεων, όπως πχ., κατά τη διάρκεια των θεραπευτικών αδιεξόδων ή της ανάγκης του ασθενούς να ελέγξει τον αναλυτή (S. McNamara, 2013).

Βιβλιογραφία

- Bernstein, G., and Klein R., (1995), Countertransference issues in group psychotherapy with HIV-positive and AIDS patients, *Int. J. Group Psychother.*, 45, 91-100.
- Blechner, M., (1993). Psychoanalysis and HIV Disease. *Contemporary Psychoanalysis*, 29:61-80
- Britton R. Steiner J. (1994) Interpretation: selected fact or overvalued idea? *Int J Psychoanal.* 75: 1069-78.
- Burgner, M., (1994). Working with the HIV Patient: A Psychoanalytic Approach. *Psychoanalytic Psychotherapy*, 8(3):201-213
- Freud, S. (1912). On the universal tendency to debasement in the sphere of love. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 11:177-190.
- Freud, S. (1915). Instincts and their Vicissitudes. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 14: 109-140
- Green, A. (1997) Opening Remarks To A Discussion Of Sexuality In Contemporary Psychoanalysis. *Int. J. Psycho-Anal.*, 78:345-350
- Joseph, B. (1985). Transference: The Total Situation. *Int. J. Psycho-Anal.*, 66:447-454
- Klitzman, R. and Bayer, R. (2003). Tell It Slant. *Stud. Gend. Sex.*, 4 (3):227-262
- Leclair, S. (1975) On tue un enfant: Un essai sur le narcissisme primaire et la pulsion de mort, Seuil, Paris.
- McNamara, S. (2013). Gay Male Desires and Sexuality in the Twenty-First Century: How I Listen. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 61(2):341-361
- Otero, F. & Escardo, A. (1998). Sexuality in the Age of Aids. *Int. J. Psycho-Anal.*, 79:136-139
- Racker, H. (2007). The Meanings and uses of Countertransference. *Psychoanal. Q.*, 76 (3):725-777
- Ratigan B. (1991). On Not Traumatizing the Traumatized: The Contribution of Psychodynamic Psychotherapy to Work with People with HIV and AIDS, *British Journal of Psychotherapy*, 8(1):39-47
- Segal, H. (1993). On the clinical usefulness of the concept of Death instinct. *International Journal of Psychoanalysis* 74:55-61

Γεωργία Χαηκιά, PhD
Ψυχολόγος-Ψυχαναλύτρια
Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Ντροπή: Ψυχαναλυτική προσέγγιση και κλινική πρακτική.

Η Ελληνική Εταιρεία Ψυχανάλυσης και Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών της δραστηριοτήτων διοργάνωσε, για την ακαδημαϊκή περίοδο 2018-19, σεμινάριο με θέμα Ντροπή: Ψυχαναλυτική προσέγγιση και κλινική πρακτική.

Η επιλογή του θέματος έγινε με το κριτήριο του κλινικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει. Και με επίγνωση επίσης κάποιων ιδιαίτερων δυσκολιών στην προσέγγισή του: η ποικιλία των ορισμών και περιγραφών για τη ντροπή που υπάρχουν στη, μάλλον περιορισμένη σχετικά, ψυχαναλυτική βιβλιογραφία δείχνουν και τις δυσκολίες που συναντά η αποσαφήνιση της μεταψυχολογικής και κλινικής υπόστασης της έννοιας.

Ο S. Freud αναφέρει τη ντροπή, μαζί με την ανδία και την ηθική, ως αντιστάσεις απέναντι στις σεξουαλικές ενορμήσεις. Παρότι έχει γραφτεί πως ο ίδιος δεν ενδιαφερόταν για το ζήτημα, υπάρχουν στο έργο του 42 συνοπτικά αναφορές στη ντροπή, κάποιες από τις οποίες είναι εξαιρετικά διεισδυτικές. Η περαιτέρω εμβάθυνση στην έννοια της ντροπής ήρθε ωστόσο αρκετά αργότερα, από τη δεκαετία του '70, μαζί με την επικέντρωση στα προβλήματα του ναρκισσισμού και με δυο γραμμές προσέγγισης, μάλλον συμπληρωματικές. Η μια, νεότερη, συνδέεται με την (πρώιμη) τραυματική κατάσταση και την εμπειρία του μη - περιέχεσθαι. Έτσι η ντροπή ορίζεται ως αντίδραση στην απουσία επιδοκιμαστικής αμοιβαιότητας, πρώτη εκδήλωση της οποίας αποτελεί το βρεφικό άγχος απέναντι στον ξένο, ή και ως οργή απέναντι σε ένα μέρος του εαυτού που δεν περιέχεται. Ορισμένες συλλήψεις του H. Kohut, αλλά και του D. W. Winnicott βρίσκονται κοντά στην εν λόγω προσέγγιση. Επίσης, ζητήματα που αναφέρονται στη σχέση της ντροπής με το βλέμμα ή με το βίωμα του σώματος φαίνεται να συνδέονται με αυτή τη γραμμή σκέψης. Η πιο κλασική προσέγγιση θεωρεί τη ντροπή αντίδραση στην αποτυχία της προσπάθειας να σταθεί κανείς στο ύψος του Ιδεώδους του Εγώ του). Από το Ιδεώδες του Εγώ οδηγούμαστε εύλογα στα ζητήματα του ναρκισσισμού με τα οποία συνδέεται η ντροπή. Οδηγούμαστε επίσης σε ζητήματα διάκρισης της ενοχής από τη ντροπή, που απασχολούν αρκετούς συγγραφείς

Η ντροπή αφορά ασφαλώς και την αναλυτική κατάσταση, τόσο ως συναίσθημα ή μεταβιβαστική αντίδραση του ασθενούς, όσο και ως σημαντικό αντιμεταβιβαστικό φαινόμενο, π.χ. όταν ο αναλυτής αισθάνεται ότι δεν υπάρχει αμοιβαιότητα από την πλευρά του αναλυόμενου ή όταν γίνεται στόχος κάποιας ντροπιαστικής επίθεσης από την πλευρά του.

Σκοπός του σεμιναρίου είναι να προσεγγιστούν ορισμένες όψεις της ντροπής, με άξονα, κυρίως, τις ανάγκες της κλινικής και θεραπευτικής πρακτικής και τα ζητήματα που αυτή θέτει. Τα θέματα που παρουσιάζονται είναι:

- Η έννοια της ντροπής και η διαδρομή της στην ιστορία της ψυχαναλυτικής σκέψης (Γρηγόρης Μανιαδάκης)
- Το ιδεώδες του Εγώ, πηγή ντροπής; (Παύλος Χατζητάσκος)
- Διακρίνοντας τη ντροπή από την ενοχή (Γεωργία Χαλικιά)
- Η ντροπή στη μεταβίβαση και την αντιμεταβίβαση (Κώστας Εμμανουηλίδης)
- Εφηβεία και ντροπή: στα όρια της αποτυχίας του ναρκισσισμού (Δημήτρης Αναστασόπουλος)
- Ντροπή: βλέμμα και σώμα (Νίκος Χαμπέρης).

Γρηγόρης Μανιαδάκης
Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής
Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

Συνεκδότης του International Forum of Psychoanalysis.

XX International Psychoanalytic Forum της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ψυχαναλυτικών Εταιρειών - IFPS

Η IFPS, στην οποία ανήκει η ΕΕΨΨ, διοργάνωσε το XX Διεθνές Ψυχαναλυτικό Φόρουμ από τις 18 έως τις 21 Οκτωβρίου του 2018 στη Φλωρεντία, με θέμα: **Νέα Πρόσωπα του Φόβου: Οι μετασχηματισμοί του στην κοινωνία και στην ψυχαναλυτική πρακτική.**

Στο αυτονόητο σημαντικό και ιδιαίτερα επίκαιρο αυτό πλαίσιο κινήθηκαν οι θεματικές των εργασιών που παρουσιάστηκαν στο Φόρουμ και ο σχετικός διάλογος. Το πλαίσιο είχε, όπως φάνηκε, μεγάλο εύρος αφού σε αυτό έγινε δυνατό ν' αναπτυχθούν και ν' απαρτιωθούν προβληματικές που κινήθηκαν από την κλινική πρακτική, την αντιμεταβίβαση και το τραύμα (Sandra Buechler, Michael Ermann, Daniela De Robertis, Juan Flores, Anna Maria Loiacono) στην εμφάνιση των νέων προβληματικών σχετικά με τη σεξουαλικότητα (Vittorio Lingardi), σε ζητήματα των κοινωνικών εκφράσεων του φόβου και του νοήματός τους (Sergio Caruso, Δημήτρης Αναστασόπουλος, Τζένη Σουμάκη), στο φόβο στον ψυχαναλυτικό θεσμό (Christer Sjodin), τη σχέση του φόβου με τη δημιουργικότητα (Ona Lindquist, Ian Miller, Γρηγόρης Μανιαδάκης). Η αναφορά είναι βέβαια ενδεικτική.

Η ελληνική παρουσία στο Φόρουμ ήταν αισθητή. Αφενός, στο επιστημονικό μέρος, η Εταιρεία μας συμμετείχε με δυο Στρογγυλά τραπέζια (Η διπλή εκδραμάτιση του Δεκεμβρίου 2009, και Φόβος και τρόμος μπροστά στο απροσδόκητο: όταν το αντικείμενο αγάπης γίνεται ο διώκτης, και τα δυο, με ομιλητές τη Τζένη Σουμάκη και τον Δημήτρη Αναστασόπουλο, το δεύτερο οργανωμένο από κοινού με την Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου) και συμμετοχή σε ένα τρίτο (Φόβος και Δημιουργικότητα με ομιλητή τον Γρηγόρη Μανιαδάκη). Αφετέρου στο πλαίσιο της Γενικής Συνέλευσης της Ομοσπονδίας, η Βορειοελληνική Ψυχαναλυτική Εταιρεία έγινε δεκτή ως πλήρες μέλος της IFPS.

Γ. Μ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ

*Τι λένε οι άνθρωποι
στο δρόμο και τι ακούει
ο ψυχαναλυτής*
Εκδόσεις ΑΡΜΟΣ, 2017

Στο βιβλίο του «Τι λένε οι άνθρωποι στο δρόμο και τι ακούει ο ψυχαναλυτής», ο Σωτήρης Μανωλόπουλος, διδάσκων αναλυτής της ΕΨΕ (ΙΡΑ) εξετάζει συ-

νεχώ και από διαφορετικές σκοπιές το θέμα της πραγματικότητας. Οι πηγές που χρησιμοποιεί για να υποστηρίξει τις θέσεις του, εκτός από την ψυχανάλυση, και την επιστημολογία της ψυχανάλυσης (J.L. Ahumada), προέρχονται από την αρχαία Ελληνική ιστορία και φιλοσοφία (Θουκυδίδης, Αριστοτέλης), τη μυθολογία, τη Βίβλο και την πολιτική φιλοσοφία (H. Arendt).

Τα περιεχόμενα των 12 κεφαλαίων μπορούν κάλλιστα να έχουν και τον τίτλο «Τι «βλέπει» ο ψυχαναλυτής και δεν «βλέπουν» οι άνθρωποι στο δρόμο». Το αντικείμενό του είναι η Πόλις -η δημόσια ζωή και πως αυτή διαστρέφεται. Το βιβλίο απευθύνεται στον ενημερωμένο αναγνώστη και παρόλη την προσπάθεια του συγγραφέα να ξετυλίξει με ένα καθημερινό, κατανοητό τρόπο τα πολυπλοκά ψυχαναλυτικά νοήματα εν τούτοις η κατανόηση του βιβλίου απαιτεί μια στοιχειώδη γνώση της ψυχαναλυτικής ορολογίας και τρόπου σκέψης. Στο κείμενό του συνδιαλέγεται συνεχώς με το ατομικό και το συλλογικό και αντιπαραβάλλει τους αρχαϊκούς τρόπους συμπεριφοράς που εκφράζονται μέσα από την εκτόνωση, με τον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς ο οποίος βασίζεται στις συνδέσεις (W. Bion) και το νόημα. Εξετάζει την πολιτική ζωή μέσα από μια ψυχαναλυτική ματιά.

Οι έννοιες τις οποίες πραγματεύεται είναι διαχρονικά επίκαιρες και αφορούν στον τρόπο λειτουργίας του ανθρώπου ως φύσει πολιτικόν ζώον (Αριστοτέλης), και αυτό γιατί ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος από τη φύση του να

ζει στην κοινωνία με άλλους ανθρώπους. Οι ψυχαναλυτικές έννοιες τις οποίες αναλύει είναι η πραγματικότητα, η διάψευση, το υπερεγώ, η διαστροφή, οι ναρκισσοιστικές άμυνες, η μη-σκέψη. Αυτές τις αντιπαραβάλλει με τις εργαλειακές σχέσεις, την ολοκληρωτική σκέψη, το λαικισμό, την προπαγάνδα, τη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού και τις θεωρίες συννομωσίας.

Αναφερόμενος στην E. Weldon (2011), επισημαίνει το πώς οι άνθρωποι καταφεύγουν σε διαστροφικές λύσεις οι οποίες παραποιούν την πραγματικότητα και την αλήθεια (σελ. 42). Σε αυτό το πλαίσιο, η αλήθεια που συνίσταται από το συναίσθημα και το νόημα, παραποιείται γιατί το άτομο αρνείται να νοηματοδοτήσει τις τραυματικές του εμπειρίες και υποκύπτει στη σαγήνη. Αναφέρει συγκεκριμένα: «Ζούμε τις απώλειες τραυματικά, δεν τις πενθούμε. Δεν αντέχουμε την αβεβαιότητα. Αποφεύγουμε την πολυπλοκότητα των νοημάτων. Καταφεύγουμε σε φαινόμενα ολοκληρωτικής σκέψης. Με κάθε βήμα σύνθεσης αναβιώνουμε το φόβο κατάρρευσης» (σελ. 69).

Εντοπίζει την πρώτη πράξη διαφθοράς του ψυχισμού αναλύοντας τον καταναλωτισμό, ο οποίος σε συνδυασμό με την άκριτη και υπέρμετρη πληροφορία δίνουν μια ψευδαίσθηση παντοδυναμίας. Σε αυτό το πλαίσιο, αναφέρεται στην κατάργηση της ιδιωτικότητας και της διαφορετικότητας που προωθούν τόσο τα μέσα μαζικής ενημέρωσης όσο και εκείνα της κοινωνικής δικτύωσης. Επιπλέον συνδέει την ηθική με την αισθητική δίνοντας μια κριτική ματιά του σύγχρονου τρόπου ζωής (σελ. 91).

Αναφέρεται επίσης στη μη-σκέψη, με το απόλυτο κακό και τις θεωρίες συννομωσίας και πώς αυτά επιτείνονται από την προπαγάνδα των ψηφιακών μέσων. Γράφει πως, «[α]πόλυτο κακό δεν είναι οι συγκρούσεις, οι διπλόδιες και προοιδιπόδιες, στην ψυχική και κοινωνική πραγματικότητα. Απόλυτο κακό είναι η κατάσταση του ανθρώπου που δεν σκέφτεται, δεν χρησιμοποιεί μεταφορές και φαντασίωση... δεν ζει μέσα στο χρόνο» (σελ. 94).

Στο 6^ο κεφάλαιο αναφέρεται στις θεωρίες συννομωσίας και στην υπεραπλοστέυση που

οδηγεί στον εξτρεμισμό (τον οποίο ορίζει ως διαταραχή της κριτικής σκέψης) και στη χρήση της προπαγάνδας (σελ.97). Χρησιμοποιεί τον όρο της «αρνητικής ικανότητας» για να εξηγήσει ότι οι άνθρωποι σήμερα δεν αντέχουν να μην γνωρίζουν, δεν αντέχουν την ασάφεια ακόμη και τη ματαίωση, και ότι έχουν ανάγκη από μαγικές λύσεις και διεξόδους.

Από τον Θουκυδίδη ανασύρει το κείμενο (σελ. 111) που είναι τόσο επίκαιρο σήμερα για το πως η κρατούσα τάξη αλληιάζει το νόημα των λέξεων και πώς παραποιείται η γλώσσα στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Η παραποίηση αυτή, μέσα από την υπερβολική και υπερδραματοποιημένη γλώσσα, αλλοιώνει τη σημασία του τι συμβαίνει και αντί να υπάρχουν αντιδράσεις αληθινών συναισθημάτων έχουμε σπασμούς αντιδράσεων, αντί για μάθηση από την εμπειρία, έχουμε μίμηση.

Ένα άλλο θέμα στο οποίο εντρυφεί είναι ο λαϊκισμός. Αναφέρει, ότι αυτό που ορίζει το λαϊκισμό «είναι ο τρόπος της άρθρωσης και όχι το περιεχόμενο αυτών που αρθρώνονται» (σελ. 123). Ο τρόπος αυτός αντικατοπτρίζει όχι την ευθύνη ή ακόμη και την ενοχή, αλλά το δικαίωμα στην απαίτηση και στην εξουσία, στην υπόσχεση ενός χαμένου Παραδείσου. Ενός Παραδείσου, του οποίου τα δομικά χαρακτηριστικά είναι ο αρνητισμός (οτιδήποτε αντι-), και η αίσθηση της προδοσίας, ότι δηλαδή ο λαός έχει προδοθεί από ένα αναξιόπιστο ελιτιστικό σύστημα. Και συνεχίζει: «Η ακραία συνέπεια του αρνητισμού είναι ο μηδενισμός, που στόχο έχει την εξάλειψη των διαφορών» (σελ. 123). Σαφής εδώ η αναφορά στο ναρκισσισμό των ελάχιστων διαφορών του S. Freud.

Το βιβλίο του Σ. Μανωλόπουλου είναι απαιτητικό αλλά ανταμείβει τον αναγνώστη με το εύρος των εφαρμογών της ψυχαναλυτικής σκέψης στις κοινωνικοπολιτικές εκφάνσεις της καθημερινότητας.

Γεωργία Χαλικιά, PhD
Ψυχολόγος-Ψυχαναλύτρια
Τακτικό μέλος της ΕΕΨΨ

ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΛΛΙΤΕΡΑΚΗ

Νοσταλγία μέσα από το όνειρο και η ονειροπόληση του θεραπευτή
Εκδόσεις ΑΡΜΟΣ, 2016

Η ψυχαναλύτρια και συγγραφέας Ευτυχία Καλλιτεράκη, στο τελευταίο της βιβλίο δίνει τον τίτλο Νοσταλγία μέσα στο όνειρο

και η ονειροπόληση του θεραπευτή, με υπότιτλο Όνειρα. Επιθυμίες, παραισθήσεις, αυταπάτες και η ψυχαναλυτική τους ερμηνεία. Ο μικρός τόμος, με το ονειρικό εξώφυλλο του Δ.Κ. Σωτηρόπουλου, αποτελεί το έκτο κατά σειρά βιβλίο της συγγραφέως, μεταξύ των οποίων ένα με διηγήματα και ένα μυθιστόρημα. Εκδόθηκε το 2016.

Στη μικρή Εισαγωγή του βιβλίου της πληροφορούμαστε ότι το παρόν κείμενο αποτελεί την κατάθεση μιας επταετούς αναλυτικής διαδικασίας, στην οποία κυρίαρχη θέση έχουν τόσο τα όνειρα του αναλυόμενου της Γ., όσο και η ονειροπόληση του αναλυτή, ως αναγκαία προϋπόθεση στην ψυχαναλυτική θεραπεία. Σχετικά με την νοσταλγία, η συγγραφέας παραθέτει ένα απόσπασμα του Holderlin ο οποίος μιλώντας για το χάος σημειώνει πως «...και πάντα στο χάος πάει μια νοσταλγία. Ούτε μπρος ούτε πίσω δεν θέλουμε να κοιτάξουμε. Θέλουμε να αφεθούμε σε ένα λίκνισμα, όπως στην ταλαντευόμενη βάρκα της θάλασσας».

Στο επόμενο επίσης σύντομο κεφάλαιο με τον τίτλο Η ονειροπόληση η Ευτυχία Καλλιτεράκη μας δείχνει πώς μια περιπλάνηση του πνεύματος έξω από τα περιχαρακωμένα μονοπάτια της λογικής, ίσως ακόμη και ως νοσταλγία των επιθυμιών αποτελεί θεραπευτική μορφή της ψυχανάλυσης. Ο θεραπευτής ονειροπολώντας θα συναντήσει το ασυνείδητο του θεραπευόμενου του και αυτή η συνάντηση των δύο ασυνειδήτων θα οδηγήσει το θεραπευτικό ζευγάρι στο κατώφλι των αναπαραστάσεων και των δύο διευρύνοντας έτσι την

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

επικοινωνία τους. Το ενδιαφέρον της συγγραφέως για την ονειροπόληση και τη νοσταλγία υποστηρίζεται θεωρητικά από το έργο των Green, Bion, Ogden, Winnicott, Grotstein.

Κάτω από την επόμενη επικεφαλίδα, Κλινικό υλικό, διαβάζουμε το σύντομο ιστορικό του θεραπευόμενου της Γ., 23 χρονών, με οριακή διαταραχή προσωπικότητας, αριστούχου μαθητή και φοιτητή στην Φυσικομαθηματική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αηλιά και το βασικό κορμό του κλινικού υλικού καθώς και του ίδιου του βιβλίου, που είναι η καταγραφή των έξι ονείρων του Γ., που η συγγραφέας έχει επιλέξει, από τα επτά χρόνια της αναλυτικής διαδικασίας.

Στο παράθεμα του πολύ μικρού κεφαλαίου με τίτλο Η διεργασία των ονείρων βρίσκεται ποιητικά συμπυκνωμένο το περιεχόμενο του, για να μας πει πως τίποτα δεν επαναλαμβάνεται ακριβώς το ίδιο όπως πριν. Επειδή ελπίζω να ξαναγυρίσω/επειδή δεν ελπίζω/επειδή δεν ελπίζω να γυρίσω/επειδή γνωρίζω πως δεν θα γνωρίσω/τη μόνη αληθινή πρόσκαιρη δύναμη/επειδή δεν μπορώ να πω εκεί που δένδρα/ανθίζουν και τρέχουν βρυσοπηγές/εφόσον τίποτα δεν γίνεται ξανά. (Από το ποίημα του T.S.Eliot, Η Τετάρτη των Τεφρών).

Το επόμενο κεφάλαιο Ανάλυση των Ονείρων κατέχει τον κύριο όγκο του τόμου. Πρόθεση της συγγραφέως είναι να μας μυήσει στο σκοτεινό και παράδοξο κόσμο της αναλυτικής διαδικασίας μέσα από την εμπειρία των ονείρων του θεραπευόμενου της και την εμπειρία των προσωπικών της ονειροπολήσεων. Με εντιμότητα και τόλη φωτίζονται προβληματισμοί, σκέψεις, ιδέες, δύσκολα συναισθήματα και ψυχικά αδιέξοδα της θεραπεύτριας σε μια διαπλοκή με τα αντίστοιχα του δύσκολου ασθενούς της. Από το πρώτο όνειρο στο δεύτερο... και από το πέμπτο στο τελευταίο. Μια διαδρομή δύσβατη, κοπιώδης, απρόβλεπτη. Οι περιπτώσεις αυτών των ασθενών χρήζουν γενναιότητας από την πλευρά του θεραπευτή καθώς όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο αυτό από τον Giouvachini, «οι οριακοί δεν γνωρίζουν τις

ανάγκες τους, δε γνωρίζουν πότε πεινούν και πότε διψούν». Οι αρχαϊκές άμυνες μας λείπει η θεραπεύτρια, σαν ένα είδος αντικειμενοτρόπου σχέσης υπήρξαν το όχημα του ασθενούς για να μπορέσει να μεταβιβάσει τον έντονο ψυχικό πόνο από τον εαυτό του σε εκείνη ώστε να βιώσει κι εκείνη το κενό, την έλλειψη ορίων, την κλειστοφοβία, την τραγικότητα που έφερε μέσα του. Καταφύγιο της θεραπεύτριας στις δοκιμασίες που υφίστατο εξαιτίας της σφοδρότητας των προβολών του Γ. ήταν η ονειροπόληση προσωπικών στιγμών, οικογενειακών, τραυματικών αηλιά και «γλυκών» αντίστοιχων προς το τέλος της θεραπείας. Η ίδια στις ονειροπολήσεις της εντάσσει και την ενθύμηση ψυχαναλυτικών θεωρητικών αναφορών ή συνδέσεων. Στο κεφάλαιο αυτό το σύνολο των ονείρων που παρατίθενται, εμπλουτίζεται και υφαίνεται με σκέψεις ονείρου, με αναφορές στο γενικότερο κλινικό υλικό του ασθενούς με πλούσιες βιβλιογραφικές αναφορές αηλιά και λογοτεχνικά αποσπάσματα και ποιητικές στιγμές δημιουργώντας ένα ψυχαναλυτικό κείμενο που με γλώσσα απλή και οικεία, συζητά μύχιες πλευρές της ψυχαναλυτικής διαδικασίας με το προσωπικό ύφος γραφής της συγγραφέως.

Ο επίλογος περιλαμβάνει κάποιες ακόμη σκέψεις και προβληματισμούς της Καλλιτεράκη όσον αφορά κυρίως την ονειροπόληση αηλιά και έναν νοσταλγικό αναστοχασμό εν είδει απολογισμού της επταετούς ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπείας με το θεραπευόμενο της Γ., αναστοχασμό ανοικτό σε κάθε διάλογο. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με Βιβλιογραφία και Γενική Βιβλιογραφία.

Το παρόν βιβλίο θα μπορούσε να είναι και η ανάγνωση ενός μυθιστορήματος με ενδιαφέρουσα πλοκή και εξέλιξη. Οι λογοτεχνικές καταβολές της συγγραφέως ίσως να προσφέρουν στον αναγνώστη και αυτή τη διάσταση.

Βιολέττα Κωνσταντινίδου †
Ψυχολόγος - Ψυχαναλύτρια
Πρόσεδρο μέλος της ΕΕΨΨ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΑΤΣΑ

Παρίες ανάμεσα στους παρίες, τοξικομανείς & ψυχοπαθολογία
Επίμετρο:
Σάββας Μιχαήλ
Εκδόσεις ΑΓΡΑ 2017

Όταν ζήτησα από την Κατερίνα Μάτσα να χαρακτηρίσει το βιβλίο της με μια φράση, μονολόγησε λέγοντας,

«κανείς δε δέχεται να φροντίσει αυτούς τους ανθρώπους».

Διαβάζοντας το βιβλίο, θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς ότι γράφτηκε υπό το πρίσμα της μητρικής ενασχόλησης με το βρέφος, που ωστόσο είναι βαθιά τραυματισμένο και μη έχοντας αναπτυγμένο το λόγο, εκδραματίζει αλληλεπιδλητικά ζητώντας προσοχή και φροντίδα.

Φαίνεται με σαφήνεια από το πλούσιο κλινικό υλικό που παρατίθεται, η τραυματική διάσταση σε κάθε περιστατικό, όπως επίσης και τα δύσκολα και πολλές φορές δυσδιάκριτα συναισθήματα που εκκενώνονται στους θεραπευτές.

Καλούνται οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας, να υψάνουν εκ νέου, έναν ψυχικό ιστό, ακόμη και να τον δημιουργήσουν εκεί που δεν υπήρχε.

Διαβάζοντας το βιβλίο, αντιλαμβάνεται κανείς την τεράστια δυσκολία αλληλά και ανάγκη να εμπειρευθούν και να στηριχθούν, οι ασθενείς διπλής διάγνωσης. Επίσης γίνεται αντιληπτή η άνιση διαπλοκή των ενορμήσεων προς την καταστροφικότητα. Προσκαλεί/προκαλεί τον αναγνώστη/θεραπευτή να αφουγκραστεί και να διαβάσει πίσω από τις έκδηλες συμπεριφορές καταστροφικότητας, το λανθάνον αίτημα, την κραυγή για βοήθεια διαμέσου επικίνδυνων εκδραματίσεων. Όπως επίσης και να αναμετρηθεί με τα προσωπικά του αποθέματα ουδετερότητας και κρατήματος οδηγούμενος ενδεχομένως σε ατραπούς μνημο-

νικών ιχνών και εμπειριών μητρικής φροντίδας.

Ήδη από τον τίτλο καταλαβαίνουμε ότι έχουμε να κάνουμε με μια κατηγορία ανθρώπων, στο όριο της ανθρώπινης ύπαρξης. ΠΑΡΙΕΣ, άνθρωποι χωρίς ψυχικά ερείσματα, με ελάχιστα ίχνη εσωτερικών αντικειμένων και τεράστια αδυναμία υγιούς ταύτισης.

Στην εισαγωγή αναφέρεται:

«για τους παρίες της κοινωνίας του ψυχιατρικού συστήματος και των προγραμμάτων απεξάρτησης τους γίνεται λόγος σε αυτό το βιβλίο»... Παρίας κατά την Ε. Βαρίκα στην κοινωνία των Ινδιών είναι ο «εκτός κάστας»

...για εκείνους που η κλινική μας εμπειρία αποδεικνύει ότι η θεραπευτική σχέση μέσα στο κατάλληλο θεραπευτικό πλαίσιο... μπορεί να διαμορφώσει όλους τους όρους θεραπείας, δηλαδή πραγμάτωσης των κρυμμένων μέσα τους δυνατοτήτων και μεταμόρφωσής τους σε κοινωνικά υποκείμενα.

...προτείνουμε μια ψυχοδυναμική προσέγγιση που δίνει έμφαση στη θεραπευτική σχέση, ως καταλύτη της θεραπευτικής διαδικασίας.

...το σύμπτωμα αποτελεί την πιο συγκλονιστική έκφραση της χωρίς όρια ψυχικής οδύνης... η οποία δεν μπορεί να εγγραφεί στη διυποκειμενική σχέση παρά μόνο ως σύμπτωμα. ... Πρόκειται για ένα πρόσωπο που υποφέρει από ψυχική οδύνη η οποία πηγάζει από τις πιο βαθιές ρίζες της ύπαρξης, μέσα από το οικογενειακό και κοινωνικό πλαίσιο.

...αυτό που μας εμπνέει είναι η ζωή που διεκδικεί τα δικαιώματά της.

Το βιβλίο, δομείται σε τρία μέρη:

Το πρώτο μέρος υπό τον τίτλο «κρίση, ναρκοτικά & ψυχοπαθολογικές εκδηλώσεις»,

αρθρώνεται σε τρεις ενότητες: α. Ψυχική ευαλωτότητα β. συν νοσηρότητα, διπλή διάγνωση, ιατροκοποίηση και γ. το μέγεθος του προβλήματος- περιορισμοί στην εκτίμηση του.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

Το δεύτερο μέρος υπό τον τίτλο «ψυχοπαθολογία και χρήση ουσιών», αρθρώνεται σε τρεις ενότητες: α. ψύχωση και χρήση ουσιών και περιλαμβάνει περιγραφή επτά κλινικών περιπτώσεων, β. συναισθηματικές διαταραχές και χρήση ουσιών με παρουσίαση πέντε κλινικών περιπτώσεων, γ. διαταραχές της προσωπικότητας και χρήση ουσιών, με παρουσίαση έξι κλινικών περιπτώσεων, δ. συν νοσηρότητα και κίνδυνοι αυτοκτονίας, με παρουσίαση μιας περίπτωσης.

Και το τρίτο υπό τον τίτλο «θεραπευτική αντιμετώπιση» περιλαμβάνει τις παρακάτω ενότητες - η εμπειρία του 18 άνω, -η ψυχοθεραπεία, -οι εξαρτημένες μητέρες, -ο αστερισμός των ομάδων, -οι ομάδες τέχνης, -η κοινωνική επανένταξη, -δυνατότητες «ίαισης».

Και κλείνει με το ΕΠΙΜΕΤΡΟ υπό τον τίτλο, «οι έσχατοι των εσχάτων ή ο άνθρωπος που δεν ήξερε τι θα πει ελπίδα».

Σταχυολογούμε: «τα ναρκωτικά σήμερα λειτουργούν ως χημικός νάρθηκας για ν' αντιμετωπίσουν τον τρόμο, τη φρίκη, τον ψυχικό πόνο, το κενό. Χαρακτηριστικά του τοξικομανή: η σχέση με το νόμο, με την ηδονή, με το σώμα, με το θάνατο... απουσιάζει ο συμβολικός νόμος, ζουν

στο επίπεδο του εδώ και τώρα, του εφήμερου, του στιγμιαίου, ζουν πέραν της αρχής της ηδονής.

Το ναρκωτικό υποκαθιστά τα συναισθήματα, τις συγκινήσεις με τις αισθήσεις, οι οποίες του επιτρέπουν να αισθάνεται ότι υπάρχει κόβοντας τους λιβιδινικούς δεσμούς με το αντικείμενο, ...μετατρέπεται σε παράδοξη στρατηγική επιβίωσης.

...αποτυπώνεται η παρακμή της πατρότητας,

...το υπόβαθρο της συνύπαρξης τοξικομανίας και ψυχοπαθολογικών εκδηλώσεων είναι ο ευάλωτος ψυχισμός.

Γενικά το βιβλίο αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι λειτουργεί ως εγχειρίδιο αντιμετώπισης των ασθενών διπλής διάγνωσης και φωτίζει, στηριζόμενο σε ψυχαναλυτική βιβλιογραφία, το πώς καθλιεργώντας τη θεραπευτική σχέση με όρους περιέχει, κατά Βιον, και κρατήματος, κατά Winnicott, μπορούν να βοηθηθούν αυτοί οι άνθρωποι. Τονίζεται η διαγνωστική δυσκολία αλλά και τα θεραπευτικά αδιέξοδα.

Νατάσσα Παναγιωτοπούλου
Κλινική ψυχολόγος, Δρ ΕΚΠΑ,
Πρόσεδρο μέλος της ΕΕΨΨ